

VI ВАНБОРБЕНЕ АКТИВНОСТИ ОДРЕДА

САРАДЊА С ДРУГИМ ОДРЕДИМА

Сарадња Посавског одреда са другим суседним партизанским одредима започела је са самим формирањем чета. Команде су самоиницијативно мењале искуства, оскудне политичке и пропагандне материјале, испомагале се у муницији и оружју. Временом та сарадња се све више ширила, нарочито са Ваљевским, Космајским, Шумадијским и Мачванским (Подрињским) партизанским одредом. Штабови и команде су се договарали, а јединице често изводиле заједничка борбена дејства.

Део својих запажања о Посавском одреду и уопште 0 Тамнави у то време, забележио је руководилац Ваљевског одреда, Драгојло Дудић, у свом ратном дневнику:

»Исхрана у Тамнави спроводи се тако да сваки домаћин припреми сам по један оброк за партизане и гако се врши нека врста такмичења између њих ко ће боље и лепше да дочека своје ослободиоце. Расположење сељака, сељанки, читавог сељачког живља је огромно за партизане и ја сам добио такав утисак да није остала ни једна кућа која није дала бар једног борца у одред, као и сав потребан број грла стоке са јахаћим прибором, са запрегом«.¹

Крајем септембра, после саветовања у Дулену² Бора Марковић је у име Штаба Посавског одреда упутио писмо Штабу Космајског одреда:

¹ Драгојло Дудић, *Дневник 1941*, стр. 193.

² Саветовање у селу Дулене је организовао Главни штаб за Србију, 16. септембра 1941. Присуствовали су команданти и политички комесари

»Другови, услед настале ситуације са развитком партизанске борбе и намером Немаца да нас разбију, дошли смо у везу са Ваљевским одредом који нам је пренео директиву Главног штаба по којој треба хитно предузети следеће мере:

1. Најхитније се повезати са свим суседним одредима и стално одржавати што ужи контакт.

2. Концентрисати снаге свију одреда као и будну контролу комуникација ка главној бази устанка.

3. С обзиром на ситуацију око Ваљева, Ваљевци су тражили да се ви хитно повежете са Шумадијским одредом по тражењу Ваљеваца. Ви би требали да предузмете следеће мере, заједно са 2. батаљоном нашег одреда:

а) Потпуно да онемогућите пролаз путем Београд - Степојевац - Лазаревац;

б) Шумадинци да прекину све комуникације које воде преко Лазареваца и Лајковца ка Ваљеву.

4. Учинити што пре да се повежете са шумадинцима, а они са следећим одредима, тако да у најскорије време сви одреди Србије буду међу собом повезани.

Ово је сугестија Главног штаба партизанских одреда Југославије».³

Курир Божидар Филимоновић Коколо, однео је писмо сличне садржине и команданту 1. шумадијског одреда, Милану Благојевићу. После неколико дана Главни штаб за Србију формирао је Групу одреда у коју су ушли Космајски, 1. шумадијски и Посавски одред. Циљ је био извођење већих заједничких акција, међу којима и заједнички напад на Лазаревац. За команданта те групе постављен је Коча Поповић. Коча Поповић је одмах одржао састанак са командантима Космајског и 1. шумадијског одреда, на коме је договорено да Милан Благојевић прими под своју команду Космајски одред и 2. батаљон (београдски) Посавског одреда. Заједно су обишли Штаб 2. батаљона и Штаб Космајског одреда који се налазио

одреда из Шумадије и деда западне Србије: 1. шумадијски, Чачански, Краљевачки, Крагујевачки, 2. шумадијски, те командири Беличке и Параћинске чете Поморавског одреда. Измењена су искуства и тражена већа координација између одреда.

³ *Зборник*, том I, к. 1, стр. 154, 155.

у згради школе у селу Рожанце. На састанку се разговарало о стању у одреду, о иротеку и будућим акцијама. Затим се Коча вратио у Посавину и Тамнаву да обезбеди још болју сарадњу преостала три батаљона Посавског одреда са деловима подрињског и Ваљевског одреда. Тих дана је продужена блокада Ваљева. После тог састанка, 10. октобра 1941. Милан Благојевић је упутио извештај Главном штабу НОБ одреда за Србију, у коме се каже:

»У вези са лазаревачком акцијом дошло је до састанка између мене и команданта Пера (Коче Поповића) и команданта Космајског одреда. На том састанку командант Пера, који је одређен за мога претпостављеног, наредио ми је да примим под своју команду Космајски одред и 2. посавски батаљон (београдски) и то привремено, док не дође сагласност од Главног штаба. У вези с тим ја сам био код Београдског батаљона заједно са Пером и он ми је дужност предао. Ја сам, примајући команду, са командантом батаљона разговарао о будућем раду онако како сам нашао за најбоље. Доцније, по договору, отишао сам на састанак са командантом и комесаром Космајског одреда... Потребно је известити ме, и то што пре, да ли се ви слажете са овом одлуком команданта Пера«⁴

О састанку команданта Посавског одреда са друговима из руководства Ваљевског партизанског одреда, Драгојло Дудић је 1. октобра-1941. записао у свом дневнику:

»Састанак за ноћас с другом Пером (Коча Поповић) из Посавског одреда заказан је у кући Чичиног зета и Чича (Драгојло Дудић - прим. аутора) се тамо био упутио, оставивши стражу на друму да сачека делегате... Неко је лупао на вратима и Чича се дигао, био је савив и није могао распознати гласове с поља. Унутра су ушла три друга. Наш стари познаник Пера и још двојица које нисмо знали. Причали су нам о борбама код Уба. Заробили су 30 Немаца са 12 камиона пуних хране, која је храна била понета за Ваљево, јер су Немци блокирани у Ваљеву... Конференција је трајала два сата. Споразум по питању помоћи Шапцу је постигнут. Један од ове тројице

⁴ *Зборник* том I, књ. 20, стр. 109: Извештај штаба 1. шумадијског одреда од 14. 10. 1941.

је био из Шумадијског партизанског одреда и због чишћења колубарске долине утврдили састанак с делегатом Колубарске чете за први четвртак, ради споразумевања по питању заједничке акције. Споразумели смо се да убудуће, кад год буде потреба, дође до састанка између нас и команданта Посавског одреда, који је сада добио функцију команданта свих одреда на терену».⁵

Више таквих сусрета имао је Коча Поповић и са командантима Подринског, Ваљевског, Шумадијског и Космајског одреда, али време састанака и њихови садржаји нису могли бити утврђени. Наводимо запис Драгојла Дуђића:

»Ставе, 5. новембра... стижу вести с положаја да се Немци повлаче ка Шапцу, ка Београду. Звали смо друга Перу но куриру да дође на разговор, да би смо испитали ситуацију и донели одлуке о даљим акцијама... Стигао је друг Пера. Увек исти, живахан и насмејан. Био је добро покисао. Он нам прича о повлачењу Немаца и подвлачи да ове колоне које су прошле у уторак и јутрос у среду, нису ни пуцале на наше. Каже да су прошле на 50 метара од друга Бороте, односно његове чете (2. чета 3. тамнавског батаљона Посавског одреда - прим. аутора) и, по казивању наивних пролазника викали: 'Не пуцајте, комунисти, ми нећемо пуцати'. Ту се друг Пера слатко смејао, што је требало да значи да сумња у исправност вести, јер друг Борота никога не пропушта...

После дуге дискусије одлучили смо да према ужичком друму пошаљемо две чете, да пошаљемо 7. и 4. чету, да друг Пера пошаље своје две чете ради осигурања друма од Ваљева до Косјерића. Да се у Љубовију пошаљу још две чете друга Добросава и Николе Божовића, да би се обезбедио пролаз поред Дрине. Да се пресели болница са Пашине Равни ближе четатама, да се пресели комора на сигурније место. Све да се централизује ради заштите».⁶

До краја новембра 1941. године остала је на снази одлука о постојању Штаба Посавско-космајске групе одреда. О томе сведочи и наређење команданта групе, од 21.

⁵ Д. Дуђић, *Дневник 1941.*, стр. 219 и 220.

⁶ Исто, стр. 289-291.

новембра, о увођењу ознака за поверљива наређења и извештаје, које дајемо у целини:

»У.Е.

21 - XI - 41.

пов.

ОЗНАКЕ
(за поверљива
наређења и
извештаје)

Посавско-космајска група одреда	Е.
Посавски одред	К.
Космајски одред	Р.
I батаљон Посавског одреда	ДК.
II батаљон Посавског одреда	ПК.
III батаљон Посавског одреда	СК.
IV батаљон Посавског одреда	ФК.
Штаб (одреда, батаљона, групе одреда)	У.
Команда чете	у.
Командант (групе одреда, одреда, батаљона)	А.
Командир чете, водник	а.
Комесар (групе, одреда, одреда, батаљона)	Б.
Комесар чете, политички делегат	б.
Заменик (команданта групе одреда, одреда, батаљона)	В.
Заменик (командира чете, водника)	в.
I чета	Д.
II чета	П.
III чета	С.
IV чета	Ф.
Вод	г.
I вод	1т.
II вод	2т.
III вод	3т.
IV вод	4т.

Ред ознака за онога ко шаље: од ознаке ниже јединице навише. Нпр. 2т.С.Дк. (II вод III чете I батаљона). Ред ознака за онога коме се шаље: од ознаке више јединице на ниже.

Нпр. ДК.П.б. (комесару друге чете I батаљона). Ове ознаке ступају на снагу 21. новембра 1941. г. Мењаће

се на сваких 20 дана. Њима упознати само чланове штабова (одреди, багаљона), и вођства (чета, водова)⁷

У то време најбоља сарадња јединица Посавског одреда остварена је са јединицама Ваљевског и Космајског партизанског одреда. На нивоу командовања одржавани су краћи сусрети штабова одреда и договарало се о садејству у заједничким борбама и акцијама.

СТВАРАЊЕ ОРГАНА НАРОДНЕ ВЛАСТИ У ПОСАВИНИ И ТАМНАВИ

Упоредо са разоружањем жандармеријских станица, рушењем мостова, железничких пруга, путева, телеграфско-телефонских веза и других бројних акција, на удару партизанских водова и чета биле су и општинске управе у селима, које су служиле окупатору. Вићенији и прогресивнији људи тражили су од јединица да се бирају одбори који би организовали исхрану партизана, прикупљање преосталог оружја, заводили у тим сложеним ратним приликама ред у селима и били чврста спона са партизанским јединицама које су свакодневно крстариле селима. Покрајински комитет КПЈ за Србију упутио је окружним и среским партијским руководствомима захтев да свуда где за то постоје услови стварају комитете народног фронта - политичке органе у којима ће бити представници свих политичких струја које прихватају борбу против окупатора.

Команде чета су користиле сваки слободан тренутак да организују збор, митинг или конференцију са народом. Настојале су да окупе што више људи и те скупове су одржавале по засеоцима, шумама, а понекад и у центру села. Најчешће су за говорнике бирали борци из њихове средине, затим старији људи и Београђани, углавном они који су умели да успоставе прави контакт са народом и који су знали на популаран начин да објасне ситуацију у свету и земљи и циљеве народноослободилачке борбе. Скупови су били чести и све су више интересовали људе. Понекад су и сами сељаци тражили ко ће да им

⁷ Архив ВИИ, к. 1641, бр. рег. 21-1/12.

говори. Тако су тражили књижевника Јована Поповића, студента Миладина Петровића, Миладина Ивановића, Рајка Мпхаиловића, Свету Поповића, Србу Јосиповића, Андрију Мазињанина, и друге.

- Свеједно је ко ће нам говорити, само нека речи претвара у дело - често су истицали захтев.

Крајем јула и почетком августа 1941. у сва три среза у исто време почели су да се стварају први одбори народне власти. На митингу у селу Баћевцу, 5. августа, окупили су се људи да бирају свој одбор. Говорио им је Иван Вондарчек, политички комесар 2. чете, који је управо стигао из Београда и примио дужност од Добривоја Пешића. Пошто је рекао да се без власти ипак не може и да неко мора да решава и спорове међу људима, Вондарчек је додао:

- И ви ћете данас, овде у Баћевцу, без жандара и полиције себи изабрати такав одбор. У њему треба да буду ваши најбољи људи у селу, одани борби против окупатора и домаћих издајника, одани борби за слободу наше Домовине. Они ће на себе преузети све послове реда и поретка у селу, као и све обавезе према нашој војсци - партизанима. Исто као и ми партизани, чланови одбора подлежу свим законима наше борбе за слободу наших народа. И они су исто као и ми партизани, у неку руку, народна војска, а и права народна власт.⁸

Народ је пажљиво слушао и остале говорнике, а затим је једногласно изабран »Одбор за исхрану и помоћ партизанима« од пет чланова: Бошко Ивковић, Милутин Станимировић, Љубивоје Михаиловић, Добривоје Михаиловић и Михаило Ивановић. На исти или сличан начин бирани су одбори и у другим селима. Добривоје Пешић и Иван Вондарчек су основали одборе у Дражевцу, Вранићу, Баљевцу, Сремчици, Јасенку и Баричу. »Свуда смо одржавали зборове и говорили о циљевима народноослободилачке борбе и задацима НОО« - сећа се Добривоје Пешић. »Сви су се предложени радо прихватили дужности одборника... Сећам се великог збора у селу Сремчици. Окупило се око 250 људи, а у близини је Београда. Радују се партизанима, узвикују паролe и траже да сами

⁸ Миладин Ивановић, *Запис из ослободњичког рата*, рукопис, стр. 17.

бирају поштене и патриотеки опредељене људе. Видело се да је уочи рата у том селу постојао видан утицај комуниста из редова њихових радника, ђака, студената и напредних пољопривредника».⁹

Полазећи од тога да је народ до тих дана био далеко од сваке власти и да је власт гледао као нешто туђе, јединице и руководство Посавског одреда су чиниле све да нову власт приближе народу, да је он схвати као своју. Политичка активност народа није се могла постићи путем декларација о народној власти, већ кроз свакодневни живот и учешће народа у решавању проблема, који су се у тако сложеним условима наметали. Једино се на тај начин народ могао уверити да се заиста ради о новој власти у којој и он непосредно учествује.

На основу првих искустава и извештаја команди чета Штаб одреда је закључио да је неопходно предузети јединствену акцију организовања народне власти. У том циљу срески комитети КПЈ су предложили Бори Марковићу да тражи од ПК КПЈ за Србију директиве. У команди Одред су написана и прва упутства за образовање народноослободилачких одбора и 10. августа 1941. године упућена су командама чета и водова, са чијим је садржајем био упознат и део ПК КПЈ за Србију, који се налазио у Београду. Убрзо је из Београда стигла сагласност за иницијативу и текст упутства. Похваљени су због бриге показане у овом сектору. Ево текста тог првог »УПУТСТВА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ОДБОРА:

1. У свим селима која контролишемо треба одмах образовати одборе Народно-ослободилачког фронта. Треба их образовати (организовати) и у оним селима која још нису дошла под нашу потпуну контролу; где год се може треба одржати митинг, треба да се постави и реши питање образовања поменутих одбора.

2. Према величини села у одбору ће бити одговарајући број чланова. Мерило за одређивање људи који ће бити чланови одбора треба да буду широко, тако да одговара народно-ослободилачком карактеру борбе коју воде партизански одреди. Одбор није орган никакве пар-

" Изјава Добривоја Пешића, дата аутору.

тизанске организације илн групе. Његови чланови се бирају међу поштеним родољубима без обзира на ближе политичко опредељење.

3. Општи задатак одбора јесте да буду административни посредници између чета и села.

4. Задаци одбора су следећи:

I. Организовање исхране, што значи да приликом доласка чете, односно вода у село неће више команда одређивати од кога ће се тражити храна, него ће се обратити одбору, а овај ће то питање решити. То је простије и целисходније а село ће се осетити у целини.

II. Образовање фонда народног ослобођења (прикупљање новца за помоћ народној борби).

III. Набавка одела и обуће.

IV. Прикупљање преосталог оружја, састављање спискова о томе, где и код кога се оно налази.

V. Набавка потребних јахаћих и теглећих коња.

VI. Припремање складишта за оружје, муницију и опрему чета (поверљиво).

VII. Састављање спискова за борбу способног становништва.

VIII. Контрола оближњих друмова и путева, спречавање трговине са градовима.

IX. Ликвидирање малих непријатељских одељења и отворених петокOLONаша.

X. Организовање обавештајне службе и слање одговарајућих поверљивих извештаја преко својих курира.

XI. Растурање литературе добијене од чета.

XII. Решавање ситних спорова међу сељацима.

XIII. Брига о сиротињи села, породицама партизана и ухапшених.

XIV. Евентуално прање веша партизанима.

5. Одбори ће редовно подносити извештаје чети, односно воду о свом раду.

6. Обратити нарочиту пажњу на пријатељски начин прилажења сељацима».¹⁰

Први органи народне власти на територији Посавског одреда звали су се »Одбори народноослободилачког фронта«. То су били привремени органи власти, а не

¹⁰ Зборник, том. I, књ. 1, стр. 68 и 69.

само органи устаничког иокрета. Као што се види из првих за сада познатих упутстава за образовање одбора народноослободилачког фронта које је издао Штаб Посавског НОП одреда у другој половини августа 1941. године, одређени су у 14 тачака задаци одбора: организација исхране партизана, образовање фонда народног ослобођења, набавка одела и обуће, прикупљање преосталог оружја, набавка јахаћих и теглећих коња, припремање складишта оружја, муниције и спреме, састављање списка становништва способног за борбу, контрола оближњих друмова и спречавање трговине са градовима, ликвидирање мањих непријатељских одељења и отворених петоколонаша, организовање обавештајне службе, растурање литературе, решавање ситних спорова међу мештанима, брига о сиротињи села, о породицама партизана и ухапшених и евентуално праће веша партизанима.

У току августа и септембра 1941. готово у свим селима Тамнаве и Посавине изабрани су одбори. Није се журило. Ишло се поступно. Како је сазрела ситуација у селу, тако се приступало организацији нове власти.

На пример:

Крајем августа у Грабовцу, у Чолића шуми, где је било окупљено преко пет стотина људи, на збору је говорио Јован Поповић. Излагао је тихо, сталожено, али борбено и искрено. Наслонио је руке на цев пушке, погледом је пратио заинтересованост људи. Нетремице су га слушали. Иако је падала ситна киша, људи се нису разилазили. После њега говорили су: Бора Марковић, Влада Аксентијевић и Мика Павловић. Онда су изабрани чланови одбора.

Првог септембра у Малом Борку, запаљена је општинска архива, а затим је одржан збор у присуству команданта одреда Коче Поповића. Прво је говорио Влада Аксентијевић, а онда је реч узео командант одреда. Он је, између осталог, рекао да ће се ослободилачка борба завршити са успехом само ако народ Србије и целе Југославије буде сложан и јединствен против окупатора и свих издајника, ако народ настави да помаже своје синове који су у оружаним јединицама одреда, ако се угледају на своје претке који су војевали за време Турака и у

Првом светском рату. На крају збора изабрани су чланови НОО за Мали Борак и Скобаљ.¹¹

Како је текао избор одборника на скупу у селу Врбовни сведоче записи Миладина Ивановића. Он пише:

»На збору у селу Врбовну духови су се узбуркали. На предлог о саставу народноослободилачког одбора оштро се реагује. Неки од предложених не желе да буду чланови нове власти - вјероватно не би хтјели да се старој власти, односно њеним остацима замјере, а неке опет село не прихвата.

- Нећемо га! Раније је био кмет и у време мобилизације за пролетошњи рат реквирирао ми је јединог вочића, па нисам имао с чим њиву да узорем. А себе је од реквизиције поштедео - имао је две краве, доброг вола и одраслог јунца и ништа за реквизицију није дао. Такву неправду би и данас чинио. И нећемо га.

Нису прихватили ни једног богатијег човека. После жучне расправе Одбор су изабрали по својој жељи.¹² О сваком предложеном кандидату отворено се расправљало, износиле су се његове врлине, способности, слабости и мане.

Народноослободилачки одбори су успешно обављали функције. Решавали су низ проблема на врло успешан начин. Најважнија функција народно-ослободилачких одбора у то доба била је да буду истински носиоци привремене власти народа у борби против окупатора, тј. орган борбе. Основни задатак им је био снабдевање партизанских одреда, смештај и нега рањеника, мобилизација људи и материјалних средстава за вођење борбе. Ова питања могла су се решити само уз пуну подршку сељака. Та се подршка могла добити ако су народни одбори разговарали с народом и усвојили њихова мишљења и предлоге. Одбори нису смели да наступе као нека бирократска установа, која само издаје декрете којима се народ мора покоравати.

Народноослободилачки одбори у Посавини и Тамнави су се трудили да испуне све задатке који су били нарисани у Упутствима Штаба одреда. Ипак, све је зависи-

¹¹ П. Петковић, *Тамнава у НОБ*, стр. 110.

¹² Миладин Ивановић, *Записи из ослободилачког рата*, руконис, стр. 53.

ло од знања и умешности самих чланова одбора, од којих се већина по први пут нашла у улози сеоске власти, и то у ратним условима, када је извршена потпуна смена старих кметова, деловоћа, председника, благајника. Много је зависило и од помоћи чланова среских комитета КПЈ и политичких делегата водова и комесара чета, а њихов ниво знања и друге обавезе нису им омогућавали да се удубљују у побољшање садржаја и облика рада одбора народне власти.

Одбори су чврсто сарађивали са најближим водовима и четама и трудили се да што боље и правичније снабдевају јединице храном. Партизански интенданци су им давали податке о месту и распореду јединица, као и бројне стање, а одбори су наручивали по кућама када је на кога био ред да припреми ручак или вечеру за јединицу на положају или у шуми. Људи и жене су се такмичили ко ће боље и уредније нахранити »своје устанике и бранитеље, ослободиоце«. Сви борци су били задовољни начином организовања исхране у народу, без казана и својих кухиња. Тек при повлачењу са тог терена набављени су казани и организована исхрана у јединицама.

Одбори су организовали и транспорт заплених ствари са бродова и другог плена покупљеног из онеспособљених немачких камиона (алатке, дуван). Они су одређивали кола за превоз курира у Београд, за пребацивање рањених партизана до болнице и премештање болнице из села у село. Одређивали су и домаћинства од којих су узимали на послугу коње за курире, команде и комору за ношење митраљеза и муниције. У појединим кућама могло се наћи по неко ћебе, шаторско крило, шињел, пушка, бомба, револвер који су остали од бивше југословенске војске. Одбори су то прикупљали и предавали партизанским јединицама уз потврду.

Одбори су решавали и спорове између својих сељака. Парнице о међама између суседних њива водиле су се дуго код редовних судова, заваде су се заоштравале. Одбори су позивали власнике тих имања и саопштавали им да се измире. Њихове комисије су излазиле на лице места и лаички пресуђивале на чијој страни је правда. Азуди

су лакше пристајали на компромис и престајале су свађе и зађевице. Тражила се јавна осуда свих оних који су подложни надменом понашању, тучама, свађама. То је деловало на људе.

Значајну улогу одиграли су одбори почетком октобра 1941. када је у селима вршена мобилизација војних обвезника за партизанске јединице. Одборници су тражили најправеднија решења. Ретко би био мобилисан неко за кога је село интервенисало на свом скупу. Воља народа је поштована, а он је осетио да његова реч није празна. Ради тога људи су се трудили да извршавају своје обавезе према партизанима.

Уб је био слободан скоро месец и по дана. Његов НОО је сарађивао са истим одборима у селима широм Тамнаве јер је био нека врста првог среског НОО у Тамнави. Одборници су свакодневно дежурали у општини, па и у згради Среског начелства, примали странке и према својим могућностима решавали текућа питања. За помоћ одбору били су ангажовани и поштени чиновници.

У то време било је великих тешкоћа у снабдевању грађана неопходним артиклима, као што су: со, гас, дуван и шећер. Због тога је Народноослободилачки одбор Уба задужио Милоша Селаковића, трговца, да ту робу набави у Београду. Он је то учинио преко својих познатика, тврдећи да снабдева грађане неке друге варошице. То му је успело, у два наврата. Међутим, Немци су били обавештени од једног свог фолксдојчера да на неки чудан начин из Београда заобилазним путем стиже роба у Уб. Они су везу прекинули и роба више није стизала.

Радећи на такав начин, народноослободилачки одбори су све више постајали прави органи народне власти. Управо због тога што су решавали питање од животног значаја за људе, они се нису могли ни заобићи, нити поштенити. Народ их је прихватио као своје органе, и зато их је помагао и подржавао.

Почетком октобра Штаб 3. тамнавског батаљона је организовао састанак са председницима НОО из целог среза Тамнавског, у Убу. На састанку је било речи о тешкоћама у раду, заузетости појединих чланова својим пословима на имању, непријатељским паролама које се по-

јављују, снази немачких, Недићевих и четничких јединица, тешкоћама које чекају партизане у наступајућој зими, напредовању Немаца на Источном фронту, и др. Договорено је како да се организује транспорт жита и изврши мобилизација једног дела обвезника за јединице. У завршној речи Андрија Мазињанин се захвалио свим одборницима који даноноћно раде као да су у јединицама и тражио од њих још више самопрегора и издржљивости.

Сеоски НОО су доносили своје одлуке о разним питањима и саопштавали их према ранијим обичајима и устаљеној пракси. Ево случаја из села Вранић, који је забележио Миладин Ивановић у својим записима:

»У центру села Вранића добошар је у сеоско звоно залупао. Људи су са свих страна из кућа похрлили. И жене. И дјеца понајвише - трчећи задихано. Она су се у њега као у неко провићење избуљила. А кад се, по оцјени добошара, њих довољно окупило, он је изгужвану положину арка хартије из џепа извукао:

Наредба Народноослободилачког одбора села Вранића:

1 - Свим сељанима села Вранића забрањује се трговина животним и другим намирницама са градовима Београд, Умка, Обреновац и другим, нашем крају доступним, јер се таквом трговином помаже окупатор у нашој земљи.

2 - Трговачке, занатске и друге радње у селу стављају се под контролу Народноослободилачког одбора. Део робе коју Одбор одреди трговци ће, по споразумној цени продавати Народноослободилачком одбору за потребе наше војске - партизана. Осталу количину робе трговци могу, по споразумној цени са Одбором, продавати грађанима нашег села и осталих села.

Ко ову Наредбу прекрши биће најстрожије кажњен, а намирнице, односно роба биће му конфискована у корист Народноослободилачке борбе.¹³

Сличне мере предузимали су и остали НОО у Посавини и Тамнави. Међутим, дешавало се да поједини мештани нису поштовали забране НОО или команди чета. Тако, на пример патрола 1. посавске чете на друму је

¹³ М. Ивановић, *Записи ослободилачког рата*, рукопис стр. 47.

пресрела Јову Тодоровића, земљорадника из села Дрена, који је колима терао жито у Обреновац, да га преда Немцима. Борци су тражили да се жито врати. Јова је послушао, али је скренуо споредним путем. Патрола је обавестила своју заседу и када је Јова наишао, поново је заустављен. Настала је препирка. Јова је врећао борце и у једном тренутку узвикнуо: »Ја морам да слушам јачу власт«. На то је један партизан, у љутњи, опалио из пушке и убио га. Казна је била преоштра и борац је одговарао. Други случај: Ранко Чолић, Живан Антонић и Милорад Лазаревић су се споречкали са двојицом партизана. Ранко није хтео дати своја кола и коње да се превезе муниција, Милорад је грдио партизане због поступка око прикупљања жита, а Живан је ширио вести о победама Немаца на источном фронту, иако му је брат био члан КПЈ и политички делегат вода. Сви су били појединачно опоменути, али то нису озбиљно схватили. Пошто су наставили да се дрско понашају и да врећају групу партизана, они су их самоиницијативно извели и стрељали, о чему је Штаб батаљона тек касније сазнао.

Једна од најорганизованијих и најтежих акција коју су организовали НОО било је прикупљање и транспорт жита за исхрану партизанске војске и болнице у Ужичкој републици. Када се видело да ће рат дуже трајати почеле су припреме за организовано прикупљање и склањање жита. Директива коју је у том правцу издао Врховни штаб разрађена је у Штабу Посавског одреда. Крајем септембра у Штабу је договорено да Бора Марковић одржи састанак са политичким комесарима батаљона, који су уједно били и секретари среских комитета КПЈ. Политички комесар одреда је, заједно са Владом Аксентијевићем, Јованом Поповићем и Милосавом Јовановићем, разradio политички план читаве акције. Затим је у Убу одржан састанак и договорено да се народу објасни постојање слободне територије, недостатак жита у брдским крајевима, потреба исхране великог броја бораца и рањеника, као и то да је с друге стране, у Посавини и Тамнави, пшеница добро родила, да није предата окупатору и да је част сваког патриоте из Србије, Посавине и Тамнавe да свој прилог оружаној борби и победи. Рече-

но је да ее наступа под паролом: »У добру је лако добар битп - на муци се познају јунаци« и да се што више истиче јунаштво предака, а жигоше издаја.

После тога одржани су кратки састанци са политичким комесарима чета и са председницима НОО и борцима који су имали задатак да им пруже помоћ. За тај посао одбори су ангажовали породице партизана и симпатизера НОБ-а, сачинили планове колико од које куће тражити пшенице и од кога коњску или воловску запрегу са колима за превоз. Пошли су по списку од сигурних домаћинстава, појединци су давали и више од предвиђеног.

- Добио сам 70 метара жита, за моју породицу је доста 50 метара, а остало ћу дати - одговарао је Поповић из Такова одборницима који су тражили 10 метара жита.

- Дајем више од осталих 3 метра - узвикнуо је одборник Светолик Сандић из Врела.

- Боље вама него Немцима - био је категоричан Ботуновић из Ушћа.

У одбору су се снебивали и питали га да ли му то тешко пада, а он се шеретски смејао и додао:

- Па људи, отац ми је погинуо у прошлом рату од Шваба!

- Све ћу повезати у цакове и натоварити, али плашим се да идем са својим колима и воловима - изјавио је стидно газда Перић из Стублина.

Такве и сличне коментаре народа слушали су одборници и борци. Нигде није прецизно записано колико је жита сакупљено и претерано. Одмах после рата извршено је прикупљање података и према њима народноослободилачки одбори су ангажовали 600 запрега за извршење овог задатка, а сакупљено је око 60 вагона жита.¹⁴

То није био лак и једноставан посао. Упамтило се да је ишло шест колона, у различите дане, а у свакој је било око 100 кола. Колоне је пратила партизанска десетина или вод. Са првом колоном налазио се заменик командира чете Милорад Јовановић. Ишли су преко Коцељева и Осечине до Пецке. Тамо су жито истоварили заробљени немачки војници и мештани. Са другом колоном налазио се Рајко Михаиловић, са трећом Милосав Павловић, са

¹⁴ П. Петковић, *Тамнава у НОБ*, стр. 114.

четвртом Живота Илић, са петом Светислав Пандуровић, а са шестом Милосав Јовановић.

У трећој колони био је и борац Сретен Јовановић, који је носио своју виолину. Њему се придружила читава музичка група, са разним инструментима. Кад би застали одјекивала је музика, горела логорска ватра, заједнички се делила понета храна и веселило.

Борци 3. тамнавског батаљона су пратили више колоне са житом. Реља Калембер је добио задатак да спроведе једну од њих и рањеног Љубисава Миловановића. О томе он у својим сећањима износи:

»Исто поподне кренула је колона кола, коњских и воловских запрега. Таквих запрега било је много, јер је транспорт ишао из читаве јужне и источне Тамнаве. Колоника је тачно било, то се не могу никако сетити, али испод 50 није, јер, сећам се као данас, кад смо сутрадан стигли у Коцељеву негде пред подне, стали смо на тадашњој сточној пијаци да се одморимо и, сећам се, кола су се паркирала поред обале једна за другим и то је била колона дугачка преко 150 метара. У ствари, била су постављена дуж читаве ограде која је имала отприлике ту дужину... Појавише се од београдске стране четири »штуке« и почеше бесомучно да бомбардују Коцељеву и околину. То бомбардовање трајало је сигурно пола сата, али се мени учинило као вечност».¹⁵

Ни једна бомба није погодила скривену колону крај обале од дрвећа и шикаре. Реља је око 16 часова наставио пут у Миличиницу. На место истоваара стигли су у мркли мрак. Рањеног борца је предао болници одреда. Сутрадан су се вратили у село Тврдојевац и поднели рапорт Штабу батаљона о извршеном задатку.

Живорад Марковић, земљорадник из села Јошеве, у својим је сећањима забележио:

»Око стотину кола натоварених пшеницом кренуло је 6. октобра из села Јошеве, Л>убинића и Милораца, према ослобођеној територији, ка Ужичкој републици. Тада сам видео и упознао младе, витке, скоро детињасте партизане како као одрасли знају свој посао. Иако је речено да се колоне са житом крећу по ноћи због опасности од

¹⁵ Реља Калембер, *Сећање бораца*, Ваљево, 1984, стр. 249.

непријатељских авиона, ми смо из Јошеве кренули раном зором. Са нама је била једна десетина партизана са Милорадом Јовановићем Свиленим, замеником командира једне чете и доктором Мајером.¹⁶

Дуга колона, углавном са коњским колима, кренула је путем ка Врелу, Брезовици, Коцељеви. Ту смо застали, одморили се, нахранили себе јелом које смо понели, а коње добијеним сеном и кукурузовином. Ноћу смо кренули ка ваљевској Каменици, где смо стигли рано ујутро. У шуми смо, маскирали кола и коње и остали до увече, кад смо кренули ка Осечини, кроз коју смо само прошли и наставили према Пецкој. Ноћу смо истоварили жито, а помагали су нам заробљени Немци, и вратили се до Осечине. Стигли смо у 10 сати ујутро. Одатле су већину људи вратили са својим колима кућама, а нас десетак смо у кола натоварили пушке и муницију и кренули другим правцем према Коцељеви. Пушке и муниција коју смо превозили били су произведени у нашој Фабрици оружја у Ужицу. О томе нам је са радошћу причао Милорад Свилени.

Рано ујутру, стигли смо у Коцељеви. Одатле смо преко неких села дошли у Кожуар, у двориште Будимира Маринковића, где смо и преноћили. Присуствовали смо заклетви једног броја партизана коју је извршио Влада Аксентијевић. Међу борцима је било радости због нових пушака и муниције. Моје коње и кола је узела наша војска а све нас су пустили кућама. Жао ми је било коња. Објаснише да ће ми после рата надокнадити штету. Шта сам могао, вратио сам се жив и здрав својој кући у Јошеву. Причао сам радозналим комшијама о путу, великој слободној територији и организованости партизана.¹⁷

О извлачењу жита из Посавине, Тамнаве, Поцерине и Мачве на слободну територију Ужичке републике, друг Тито је у свом реферату на Петом конгресу КПЈ у Београду 1948. године рекао:

»Прва значајна мјера коју је ЦК КПЈ односно Врховни штаб спровео преко НОО била је у томе што је у по-

¹⁶ Мајер није био доктор и није био у тој групи, већ у 3. тамнавском батаљону. Овде се налазио Мидорад Павловић Мика, студент медицине, а сељаци су га звали доктор.

¹⁷ Сећање Живорада Марковића, дато аутору.

четку септембра из читаве Посавине, Мачве и Поцерја, дакле из најплоднијих дјелова западне Србије, прије почетка њемачке офанзиве извучено у огромној количини жито и остале намирнице у планинска села око Крупња, Пецке и даље према Ужицу. Данима и ноћима пролазиле су непрегледне поворке кола натоварене житом и разним другим намирницама. Сељаци су гонили стоку и све што би могло послужити Нијемцима. Кад је отпочела Прва офанзива већ је углавном била извезена већина животних намирница и жита из тих крајева, тако да су се Нијемци и квислинзи љуто преварили у рачуну да ће моћи наћи богати плијен, а то је и био један од главних разлога да су пожурили са офанзивом».¹⁸

Народноослободилачке одборе народ је свуда спонтано дочекао и пригрлио. Он је у њима осетио своју народну власти и видео моћно оруђе свог ослобођења. У целини узев, сви народноослободилачки одбори стварани су на широкој политичкој основи, на платформи оружане борбе против окупатора и домаћих слугу и сарадника окупатора, на спремности сваког појединца да својим активним учешћем и сарадњом допринноси остваривању циљева НОБ. На борбеној акционој пароли »Све за фронт - све за победу«, у НОО и око њих окупљале су се све родољубиве снаге и широки слојеви становништва, без обзира на политичку или верску припадност и социјално порекло. Приликом избора водило се рачуна да у одборе уђу људи који су припадали разним партијама до рата, а покушаји секташтва су у зачетку спутавани. У одборима је било имућних земљорадника, средњака и сиромашних. Највише их је било из Земљорадничке и Демократске странке, па из Југословенске радикалне заједнице. Међу изабранима је било и чланова КПЈ и симпатизера. Пошто су спискови изабраних НОО били уништени за време рата, у повлачењу јединица 1941. са тих терена, одмах после ослобођења (новембра 1944. године) у среским комитетима КПЈ Уб и Обреновац, по сећању активиста из села, реконструисан је састав одбора по селима. Касније су их дорадили удружења СУБНОР-а и општински одбори СУБНОР-а Уба и Обреновац.

¹⁸ V конгрес КПЈ, Београд 1948, стр. 81.

Ево како су изгледали састави народноослободилачких одбора на том подручју 1941. године.

Срез Тамнавски:

У селу Бајевац: Драгутин Живановић, Борисав Ивковић, Јеврем Ковачевић, Душан Станковић и Сергије Ивановић.

Мештани села Бањани су изабрали: Петронија Весића, Николу Мајсторовића, Божу Бошковића, Миливоја Михаиловића, Стевана Васиљевића и Николу Несторовића.

У Баталагама: Жику Иконића, Драгољуба Лукића, Милорада Зарубца, Будимира Лукића, Веселина Бурића, Светислава Тодоровића и Милорада Тодоровића.

Богдановци: Александра Јанковића, Светомира Митровића, Јоцу Станковића, Љубомира Маринковића и Живорада Петровића.

Брезовица: Милана Ивановића, Живорада Кузмановића...

У селу Врело: Светолик Сандић, Петар Николић, Милан Мартић, Милан Чанић, Благоје Брековић, Михаило Јаковљевић, Борђе Киселчић, Радомир Арсенић, Александар Јелић и Златомир Пантић.

У селу Вукони: Владимир Поповић, Никола Лазаревић, Милутин Пантелић, Будимир Лазаревић и Стојадин Поповић.

(Ове одборнике Немци су стрељали 8. новембра 1941. у Дебрцима).

У селу Врховине: Мирка Марковића, Милорада Јеротића, Миломира Лукића, Живорада Шљиваковића и Чедомира Иконића.

У селу Гвозденовићи: Љубомира Николића, Младена Михаиловића, Боривоја Бермаша, Душана Јеротића, Миладина Станисављевића, Миладина Миловановића и Будимира Миловановића.

Докмир: Розомира Ашковића, Пауна Милошевића, Цвеју Мирића, Душана Ранисављевића, Јеротија Атанацковића, Драгишу Аћимовића, Весу Поповића, Војислава Јовића и Светозара Ковачевића.

У селу Јабучје: Велимира Недића, Станимира Поповића, Живорада Батића, Животу Туфегџића, Илију, Миливоја и Милисаву Бајића.

Калиновчани су изабрали: Маринка Јовановића, Радована Петковића, Славка Ивановића, Пауна Вујичића и Велимира Томића.

Мали Борак: Недељка Михаиловића, Милана Ханића, Војина Вуковића, Драгољуба Гајића и Милутина Степановића.

У селу Мургаш: Драгољуба и Божидара Јаковљевића, Момира Ивковића, Милорада Милошевића и Лазара Нираковића.

Новаци: Милоша Нириловића, Николу Митровића, Светислава Веселиновића, Драга Младеновића и Станимира Ранковића.

У селу Паљуви: Дамјана Вјештицу, Драгомира Петровића, Милоша Поповића, Живорада Николи'и, Радивоја Дамњановића, Михаила Јовановића и Миле!.. а Поповића.

У селу Памбуковица: Светислава Матића, Радојицу Капетановића, Сретена Милићевића, Живорада Пуцаревића и Драгољуба Васиљевића.

У народноослободилачки одбор за Радљево, Каленић, Бргуле, Лисопоље и Шарбане изабрани су: за председника Душан Костић, а за чланове: Милосав Павловић, Борће Перић, Селимир Ранковић, Драгољуб Лазић и Драган Алексић из Каленића, Живојин Крзмановић, Миладин Филиповић, Милијан Радојчић и Златомир Видаковић из Бргула, Светомир Богићевић из Лисопоља, Јован Јовановић, Добривоје Миловановић и Милојко Милатовић из Шарбана, Радиша Миличић, Александар Ишић и Душан Пејић из Радљева.

У селу Радуши мештани су изабрали: Будимира Негића, Живојина Драгичевића и Тихомира Милосављевића.

У Совљаку: Живка Мијатовића, Љубисава Мијатовића, Борћа Влајковића, Василија Олбину, Милинка Ненадовића, Секулу Протића и Уроша Савића.

Мештани Стубленице у свој одбор су бирали: Живка Танасића, Радисава Петровића, Стојана Ракића, А ексу Антонијевића, Милорада Леонтијевића, Вељу Адамовића и Чедомира Ракића.

Таково: Петра Васића, Витомира Кузмановића, Јанка Ивановића, Миладина Марковића, Ботосава Леонтијевића и Богосава Поповића.

У селу Тврдојевцу су изабрани: Александар Илић, Борисав Марковић, Богосав Мијаиловић, Мирко Белмаш, Љубисав Мијаиловић и Александар Јагодић.

Трлић: Мирко Лелићанин, Иван Илић, Милован Павловић, Митар Вуковић и Тихомир Петровић.

Туларци су изабрали у одбор: Живорада Букића, Миодрага Русована, Чедомира Ситарицу, Стевана Сарића, Живана Мајсторовића и Милана Младеновића.

Одбор у Убу су сачињавали: Славко Бихонић, Реља Алексић, Гојко Доброљски, Бранко Влајнић, Степан Арсенић, Мика Васић и Милорад Миливојевић/ свештеник.

У Црвеној Јабуци: Илија Андрић, Милош Стојковић, Живко Бабић, Милијан Јеремић и Живорад Велимировић.

Срез Посавски (Обреновац):

У селу Велико Поље у одбор су изабрани: Михаило Стаменић, Михаило Давидовић Попадић, Драгомир Пољарац, Живан Миловановић и Милорад Лукић.

У Вукићевици су изабрани: Живојин Арсенић, Живојин Марковић, Драгутин Лазић, Душан Радовановић и Обрад Тадић.

У Грабовцу: Милосав Матић, Божидар Беља Бурић, Милош Филимоновић, Вељко Матић, Милоје Шаиновић, Милосав Маричић, Влада Танацковић, Бранислав Бранковић и Миодраг Миро Лазић.

Дрен: Милисава Тривића, Радована Бокића, Љубисава Грујића, Драгослава Живковића, Љубинка и Дамјана Вићентића, Новака Јовичића и Славка Милосављевића.

Одбор Јошеве су сачињавали: Негослав Бркић, Миловоје Давидовић, Милисав Кузмановић, Никодин Рајковић и Стојадин Поповић.

Лончаник: Живан Бранковић, Живко Гајић, Драгутин Јовичић, Радисав Вуковић и Драгутин Васковић.

Љубинић: Јанко Симић, Маринко Стојановић, Драгиша Годоровић, Манојло Адамовић и Милорад Којић.

Орашац: Живан Јовановић, Игњат Гавриловић, Душан Лазић, Живота Поповић и Илија Гавриловић.

Пироман су представљали: Божидар Ераковић, Славко Танацковић, Стеван Матић, Душан Гајић, Живорад Милосављевић, Михаило Томић, Предраг Бурђевић, Миладин Павловић, Драгиша Косић, Иван Кесеровић и Владислав Станишић.

Ратари: Светозар Јовичић, Петроније Ивановић, Живорад Остојић, Добросав Николић, Љубисав Танасић и Добросав Рафаиловић.

Мештани Скеле су изабрали у одбор: Ранка Мирчећића, Срећка Дошића, Мијајила Нешића, Бранислава и Маринка Драгојловића, Ранисава Јовановића, Мирка Мирчећића, Милана Недића, Милана Бркића и Живорада Цеваћића.

Стублине: Душана Марковића, Продана Стаменића, Чедомира Јеротића...

У селу Трстеници изабрани су: Милисав Крстић, Богољуб Бурашиновић, Драгослав В. Карић, Милан Поповић и Драгољуб Карић.

Ушће: Душан Драгојловић, Живорад Марић, Милутин Црвенковић, Исаило Марјановић и Марко Црвенковић.

Срез Посавски (Умка):

Бирачи Арнајева су изабрали у одбор: Мирка Костадиновића, Драгутина Ивковића, Борћа Анђелковића, Костадина Костадиновића и Стевана Радојчића.

Баљевац: Чедомира Мијатовића, Стевана Јефтића, Миливоја Живковића, Миливоја Радосављевића, Велисва Живковића, Радојка Матејића и Живана Јовановића.

У Барајеву: Андреја Дамњановић, Милорад Ташић, Миливоје Поповић, Војислав М. Дамњановић, Радомир Баја Ивановић, Лазар Марковић и Живојин Арсић.

У Баћевцу су у одбор изабрани: Мића Станимировић, Михаило Ивановић, Бошко Ивковић, Добривоје и Лубивоје Михаиловић, Деспот Бркић, Радован Пантелић Пура и Чедомир Лазић.

У Бождаревцу: Миле Широу Јовичић, Љубомир Дачић, Владислав Гозић, Борће Станојевић и Милорад Гозић.

Мештане Великог Борка у одбору су представљали: Владимир Вева Чамџић, Стеван Милановић, Јован Максимовић, Костадин Која Богдановић, Драгутин Миловановић, Љубомир Трифуновић, Радован Петровић и Витомир Илић.

Вранић: Милић И. Илић, Тихомир Јоксић, Војислав Гајић, Милијан Матић, Иван Михаиловић, Војислав Поповић и Златомир Стојковић.

Народноослободилачки одбор села Врбовно су сачињавали: Тихомир Обрадовић, Живко Давидовић, Митар Томић, Живота Мијаиловић и Благоје Павловић.

У селу Гунцате: Јово Николић, Радован Борђевић, Видо Калезић, Драгољуб Савић, Ненад Николић, Живка Милићевић и Љубинка Ранковић Илић.

Дражевац: Радивоје Јеринић, Негован Станковић, Љубомир Стублинчевић, Драгутин Лукић, Миливоје Бурђевић, Љубомир Тодоровић и Милан Симић.

У одбор села Јасенка су изабрани: Бранислав С. Чолаковић, Станимир Р. Николић, Драгомир И. Ристић, Милорад И. Андрић и Живан Ј. Станчић.

Лесковац: Миливоје Марковић, Димитрије Јеремић и Живојин Живковић.

У Малој Моштаници у одбору су били: Лука Николић, Милоје Варничић, Тихомир Благојевић, Милија Варничић, Милорад Дрењанин, Иван Варничић и Лазар Николић.

У Мељаку: Иван Живанић, Милан Мута Спасојевић, Лепосава Јевтић, Љубомир Јевтић и Тихомир Обрадовић.

Мештани села Соколова су одбор изабрали: Лазара Николића, Живка Дамњановића, Илију Николића, Витомира Дамњановића и Животу Петронијевића.

Народноослободилачки одбор у селу Сремчици су сачињавали: Марко Јовановић, Милија Миљковић, Светомир Нешић, Митар Николић и Миломир Петровић. Касније су кооптирани: Момчило Васић, Тодор Бурнајев и Благоје Ранковић.

У Шиљаковцу: Миодрог С. Јевтић, Илија Р. Јаковљевић, Димитрије Б. Радаковић, Драгољуб Ранковић и Драгољуб Васиљевић Јеремић.

У селу Степојевцу (сада општина Лазаревац) Савез бораца НОР-а поставио је децембра 1951. године спомен обележје Народноослободилачком одбору на задружном дому које гласи:

»Народ овог села једнодушно се одазвао позиву КПЈ на оружани устанак и у заједници са свим народима наше домовине започео одлучну борбу против окупатора и издајника наших народа.

1941. године, када се стара власт ставила у службу поробљивача наше земље, народ овога села дигнут на оружје изабрао је свој нов орган власти - народноослободилачки одбор који је и поред највећег терора непријатеља радио од 1941. до 1943. године. Исте године од издајничке руке поклани су чланови одбора:

- Нировић Војислава
- Лукић Михаило Мићко
- Ранковић Милорад Пардама
- Петровић Витомир
- Ракић Даринка
- Ранковић Љубомир
- Петровић Љубомир
- Петровић Драгутин

Покољ четника ДМ и других непријатеља није поколебао народ села Степојевца, већ је наставио са борбом до коначног националног и социјалног ослобођења наше земље«.

Већина одборника продужила је илегално да ради и после повлачења јединица Посавског партизанског одреда са њиховог подручја. Они су прихватили борце који су илегално, по задатку команди чета или батаљона, долазили у поједина места да пренесу поруке за Обреновац или Београд (Јошева, Кожуар, Дрен, Јабучје, Дражевац, Степојевац). Када се 1. батаљон, почетком новембра 1941, нашао у близини Пецке, Штаб батаљона је упутио два курира у село Јошеву, са захтевом да народноослободилачки одбор мобилише од имућнијих домаћина два коња за потребе коморе. Курири су се преко симпатизера пробили до села и дошли до председника НОО. У селу су се већ налазили четници. Председник је сакупио одборнике, договорили су се од кога ће тражити коње, а затим су,

у току ноћи, обишли власнике коња. Убеђивање није много трајало. Довели су и предали куририма тражене коње. Поздравили су борце одреда и поручили им да их очекују да се што пре врате.^{18a} У новембру 1941. многи одборници су похапшени и отерани у затворе где су мучени, а неки и поубијани у логору на Бањици. Један број је био приморан, да би сачувао живот, да прихвати одлазак у Недићеву стражу или четнике Косте Пећанца, а касније и Драже Михаиловића.

На ослобођеној територији радници и занатлије су прихватили позив и убрзо су се нашли у производњи. До краја септембра 1941. народноослободилачки одбори су формирали радионице за израду и крпљење одеће и обуће за борце. У Баћевцу, Вранићу, Конатицама, Дражевцу и Великом Борку у радионицама су радиле девојке и жене. Оне су плеле џемпере, чарапе и рукавице и шиле рубље за борце. Занатлије су шиле одећу, крпице ципеле, правиле опанке. НОО у Сремчици је имао веома добро организовану кројачку и обућарску радионицу, које су снабдевале борце 2. посавског (Београдског) батаљона.

У селу Бањани формирана је радионица за израду одеће и обуће. Потребне машине прикупљене су у Бањанима и Убу, док је текстил заплешен од Милорада Нирковића, трговца из Уба, који је сарађивао са окупатором, или од других трговаца, као добровољни прилог. Опанчари и обућари су поклањали кожу за обућу. НОО у Убу такође је формирао партизанске радионице за одећу и обућу. Спровео је и веома успелу сабирну акцију материјала. У тој радионици радили су старији радници који нису били ангажовани у партизанске јединице. Радионица је радила све док је Уб био ослобођен, а радионица из Бањана је премештена у Лопатањ, да би средином новембра била расформирана и њени радници распоређени у чете 3. тамнавског батаљона.

Занатлије Обреновца су сакупљали готову одећу и обућу и слали је у 1. посавски батаљон. На томе су највише радили чланови СКОЈ-а и симпатизери: Јела Благојевић, Мила Ранђић, Јанко Бурић, Радисав Матић, Криста

^{18a} Архив Београда, Мемоарска грађа о Посавском партизанском одреду, 6. 06. 1951, Обреновац, стр. 3.

Нинковић и други. Михаило Јаношевић, абаџија, у неколико наврата је слао готова народна одела за борце, Милорад Игњић је дао бицикл и неколико сатова за јединицу, а Радисав Матић је послао текстил за кошуље.

ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ РАД У ОДРЕДУ И СА НАРОДОМ

Одмах после априлског слома малобројни чланови КПЈ и СКОЈ-а, као и симпатизери у Посавини и Тамнави развили су живу политичку активност међу народним масама, припремајући их за оружану борбу. Ставоје КПЈ о оружаног борби пренели су на раднике и земљораднике и указивали им да је борба општенародна, ослободилачка. Сви прогласи ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Србију пажљиво су проучавани и тражено је од чланова КПЈ да одржавају што теснији контакт са народом, да му тумаче истину и служе примером својим поступцима, у сваком погледу.

Срески комитети су задуживали своје чланове да разговарају са бившим народним посланицима и локалним политичарима припадницима опозиционих странака и да их позову на сарадњу и пружање помоћи партизанском одреду. Међутим, од те иницијативе није било ништа. Воја Лазић, дугогодишњи посланик из Стублина, поручио је да је рано за борбу и да он неће бити ни против ње, ни за њу, а тако су одговорили и друга двојица бивших посланика. Локални политичари нису се слагали с тим што партизанске јединице истовремено воде борбу против окупатора и свих оних који му служе, што воде борбу и против представника и поборника старе власти.

У разговорима са народом комунисти Посавине и Тамнаве највише су истицали дужност родољуба да учествују у борби. При том су прорађивали и Прогласе ЦК КПЈ од 12. јула 1941. у коме се народима Југославије поручивало:

»Славне традиције борбе за правду и слободу ваших дедова не смеју бити заборављене. Сада је време да покажете да сте достојни потомци својих предака. Сада је

време, сада је куцнуо час да се дигнете као један у бој против окупатора и њихових домаћих слугу, крвника наших народа».¹⁹

Петог августа 1941. године Срески комитет КПЈ Обреновац издао је Проглас у коме је позивао народ Посавине (срез Умка и Обреновац) да се у још већем броју одазове позиву у борбу против окупатора и издајника. Тај проглас у целини гласи:

»РАДНИЦИМА, СЕЉАЦИМА, ГРАБАНИМА, ОМЛАДИНИ И СВИМ РОДОЉУБИМА ПОСАВИНЕ

Непуна четири месеца после мучког напада на народе Југославије и њиховог поробљавања Хитлерове хорде исто тако су мучки нападе Русију и мирољубиве народе СССР-а. Већ преко шест недеља траје циновска борба и од њеног исхода зависи судбина не само Совјетског народа него и свих поробљених народа, читавог радног човечанства, целог културног света. Посрћући под страховитим ударцима херојске Црвене Армије, притешњени све снажнијим налетом народних маса у читавој Европи, фашистички бандити изгубили су главе и у паничном страху почели су да спроводе најкрвавији терор.

Побеснела реакција крвавог Немачког фашизма није мимоишла ни народе Југославије. Данас је, у свим крајевима Југославије, немилосрдна борба против окупатора и издајника у пуном замаху.

У Србији немачки окупатори, потпомогнути Љотићем, Аћимовићем и осталим издајницима и крвницима српског народа, повели су дивљу хајку против свих поштених родољуба и послали на губилиште стотине најбољих синова српског народа. У својој дугој и славној историји српски народ се увек херојски борио за своју слободу против освајача; ни овога пута зверства фашистичких окупатора неће успети да угуше његову праведну борбу за национално ослобођење.

Са својим плодним пољима, Посавина је за све поробљиваче нашега народа била привлачан плен. Зато се у својој славној историји, народ Посавине, са Ваљевском

¹⁹ *Зборник*, том I, књ. 1, стр. 19.

нахијом, увек међу ирвим дизао на устанак против освајача. Ни овога пута Посавина није могла да изостане и није изостала из опште народне борбе.

У нади да ће угушити растући народни устанак, фашистички окупатори стрелили су 15. јула у Обреновцу десеторицу бораца за слободу. Али ова проливена крв није застрашила синова Посавине, него је, напротив, изазвала још већу мржњу и огорчење против окупатора и његових слуга. На крвави терор народ Посавине још чвршће је збио своје редове око радничке класе и његове авангарде Комунистичке партије Југославије, која већ преко 20 година, под најтежим условима организује и предводи борбу радног народа. Тиме је народ Посавине повезао своју борбу са народном борбом у осталим крајевима Србије и Југославије, као и са националном ослободилачком борбом свих народа Европе против заједничког крвног непријатеља: немачког фашизма.

Дању и ноћу, на сваком кораку, партизанске чете Посавине свуда успешно наваљују на окупаторе и његове слуге. Неустрашиво, не уступајући ни пред каквом опасношћу, партизани спроводе систематску дезорганизацију окупаторске власти, штитећи народна богатства од пљачке и бранећи сам народ од петоклонашког терора - доприносећи истовремено, према својим снагама, борби Совјетске Русије за ослобођење свих народа. Рушењем мостова, жељезничких пруга и телефонских веза, они онемогућавају превоз оружја, муниције и намирница које треба да служе фашистичким нападачима за ПРОДУЖЕЊЕ РАТА ПРОТИВ БРАТСКЕ СОВЈЕТСКЕ РУСИЈЕ, ПА, ДАКЛЕ, И ЗА ПРОДУЖЕЊЕ РОБОВАЊА НАШЕГ НАРОДА.

Окупатори су, преко својих верних слугу, комесара, среских начелника и осталих издајничких паса као што су: Симовић, Пантелић и злогласни белогардејац Баторски, слали у више махова Србе жандаре да пуцају на партизане, заштитнике народа Посавине - хтевши тиме да разбијају јединство Српског народа, као што су покушали да баце једне на друге Србе и Хрвате, како би над закрвављеном браћом могли безбрижно даље да владају и пљачкају. Претњама и лажима они су успели да заведу

неколико Срба у жандарској униформи који су припуцали на своју браћу из партизанских чета. Партизанске чете биле су принуђене да одговоре ватром, и тако је неколико заведених жандарма платило животом своје, можда несвесно, издајство и служење окупатору. У сличним случајевима партизанске чете и у будуће мораће исто да поступе, али неће више моћи пустити на слободу заробљене жандаре. Оне исто тако не могу оставити некажњен даљи издајнички рад петоколонаша, који, поред осталог, покушавају да најбоље синове српског народа - паргизане, прикажу као пљачкаше, и у ту сврху заједно са полицијом подмећу пљачку све у намери да тиме одвоје борце за народна права од свога народа. Сваки такав даљи покушај искусиће оправдану казну.

У име народа, ми позивамо све поштене жандаре да одмах напусте срамно служење окупатору и његовим слугама, да не проливају узалуд крв за туђе, непријатељске интересе. Нека одмах баце ту омражену униформу, нека се, не предајући оружје, упуте на поштен рад својим кућама, у кругу својих породица и суграђана, и нека учествују у часној заједничкој борби за ослобођење српског народа. Нека најбољи међу њима који су сагледали сву поквареност хитлеровске и љотићевске лажи прићу партизанским народноослободилачким одредима и заједно са својим народом и браћом учествују с пушком у руци, у борби за коначно уништење крвавог фашистичког гада.

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ, ОМААДИНО, МАЈКЕ, ЖЕНЕ И СЕСТРЕ! СРБИ И СРПКИЊЕ!

Под ударцима славне Црвене армије, пред несаломљивом одлучношћу 200,000.000 совјетских грађана... опседнуто народном борбом у свим земљама Европе, фашистичко страшило већ посрће, његова га снага већ издаје, остали су му још једино празне претње и самртно запомагање. Његов последњи час је куцнуо. САДА ЈЕ ВРЕМЕ, ТРЕБА ОДМАХ не чекајући и не оклевајући, задати му последње ударце. СВАКО ЧЕКАЊЕ И ОДЛАГА-

ЊЕ БИЛО БИ ЗЛОЧИН ПРЕМА НАРОДУ И ЊЕГОВОЈ СВЕТЛОЈ БОРБИ. Не елушајте оне који вам говоре: »још није време«. Они нису само подле кукавице, него и издајници народне борбе.

ДРУГОВИ И БРАНО!

Налазили се у партизанским четама или изван њих, са оружјем или без њега, наш задатак је јасан: недајмо окупатору да однесе ишта што би могло да послужи његовим мрачним циљевима - а подржавајмо и помажимо све што доприноси његовом што бржем поразу. Ни зрно жита, ни грло стоке не сме да оде крвавом немачком целату!

СЕЉАЦИ!

Заједно са партизанима недајте да и један представник окупаторске власти, био он Немац, жандар или егзекутор својом ногом погани тле наших села!

Посавина треба да се дигне као један човек, треба да се слије у ОПШТИ БОРБЕНИ ФРОНТ СРПСКОГ НАРОДА да снажним ударцем дотуче сусталог крвника - немачког окупатора.

Једина партија која у данашњим тешким временима није савила свој барјак, него га је гордо и смело још више подигла, окупивши око себе цео српски народ јесте КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА. Нека нам неустрашива борба партизанских чета у читавој Србији, које она предводи, служи као пример и укаже пут којим треба одмах да пођу сви *поштени* Срби!»²⁰

Око 7. августа Срески комитет КПЈ за срез тамнавски издао је сличан проглас. Штампан је у 130 примерака и растуран у свим селима.

Што се устанак више ширио, то је још више било потребно објашњавати суштину борбе против окупатора и неопходност што већег учешћа народа у оружаном борби. Значајну улогу у том погледу имао је проглас ЦК КПЈ од 25. јула, у коме подробно тумачи политичку линију устанка, линију Комунистичке партије. У прогласу ЦК КПЈ народима Југославије од 25. јула 1941. каже се:

»Комунистичка партија Југославије организује и води партизанске борбе, јер то сматра својом дужношћу пред

²⁰ Архив Србије, Фонд НОБ ОК КПЈ Ваљево, бр. 132.

народом... она не води ту борбу ради освајања власти за себе, да би искористила ситуацију за постизање својих циљева, као што то хоће да прикажу окупатори и њихови домаћи агенти. Циљ окупатора и његових агената јесте да одвоје народне масе од комуниста, да комунисте изолују од маса, јер се окупатори боје комуниста који смело и неустрашиво не штедећи своје животе воде борбу против туђина који су поробили нашу земљу».

У вези с тим, штаб Посавског НОП одреда је крајем августа 1941. у листу »Посавски партизан« објавио уводник »Ко су партизани?« У њему се каже:

»Данас кад готово сви европски народи стењу под јармом немачког фашизма и када је немачки фашизам ударио на државу радника и сељака, на Совјетски Савез, дужност је свих напредних, поштених и истинских родољубивих снага свих поробљених народа да уз помоћ Совјетског Савеза и његове херојске Црвене армије збаци непријатељске окове.

И ево због тога скоро све што је поштено, родољубиво и младо напустило је своје куће и отишло у шуме и планине да брани свој народ, да опере срамну њагу са образа свога народа коју су нанеле народне издајнице и да на крају у овом последњем боју изборе националну слободу.

Према томе партизани представљају најнапреднији и најсавеснији део радног народа и као такви, они под руководством Комунистичке партије, представљају наоружани народ у његовој борби за слободу.

Пред нама је тежак и напоран пут. Али ми ћемо прећи тај пут, јер за нас нема те тврђаве која се не може освојити. Треба да се угледамо на херојске партизане у Кини и у окупираним областима Совјетског Савеза који стварају чуда од херојства. Повезани са својим народом - марширајући под високо уздигнутом заставом Комунистичке партије - партизански покрети *свију земаља* остварују већ данас постављене задатке и није далеко дан када ће се остварити и главни задатак - национално ослобођење».²¹

²¹ Архив ВИИ, ШК 89, бр. рег. 3/3, Посавски партизан, бр. 1.

Сви чланови среских комитета КПЈ и комитета СКОЈ-а били су одмах или иостеиено позвани у чете Посавског НОП одреда. На терену су остали само поједини Скојевци у Обреновцу и седам чланова КПЈ у селима Тамнаве и Посавине, старијих по годинама или болесних, а који нису били компромитовани због револуционарног рада у својој средини. Лекар одреда др Јулка Мештеровић Пантић вратила је из јединице Павла Маринковића из Кожуара из здравствених разлога, а два члана КПЈ су због страха одбили да се одазову позиву за одлазак у одред.

Срески комитети су свој рад, углавном, посветили војничком и политичком јачању водова, чета и батаљона, затим вези са народом и унапређењу рада НОО. Међутим, у тим устаничким данима није ништа учињено у стварању нових партијских и СКОЈ-евских организација у Умци, Убу, Обреновцу и селима, а било је за то услова и расположења. Постојала је илузија да рат неће дуго трајати, да ће се јединице, после повлачења, брзо вратити. Због тога је стање на терену остало скоро испражњено. Поједини пунктови су откривени, као веза са Београдом преко Станислава Адамовића, и ликвидирани. Тај недостатак је уочио ПК КПЈ и ЦК КПЈ и тек касније настајао да поново формира комитете.

Обилазак инструктора ПК КПЈ за Србију Андрије Хабуша и Буре Стругара из Месног комитета КПЈ Београда средином септембра потпомогао је јачању политичког рада комуниста у јединицама и са народом. Тада је одлучено да се на подручју Посавског среза (Умка) формира Срески комитет КПЈ. За секретара је постављен Љубомир Живковић - Љупче Шпанац, политички комесар 2. батаљона Посавског одреда, а за чланове комитета кооптирани су секретари партијских ћелија чета и Вера Црвенчанин која је била у Штабу 2. батаљона задужена за културно-просветни и партијски рад. С тим у вези је Вера Црвенчанин у писменој изјави навела:

»Крајем септембра, премештена сам по задатку Партије из Космајског одреда у 2. батаљон Посавског одреда. Дошао је Андрија Хабуш, као инструктор ПК КПЈ да формира привремено Среско повереништво које ће пре-

расти у Комитет. Рекао иам је да смо ми у сталном контакту са народом у селима и да треба тај рад још боље да организујемо. И том приликом ми је саопштено да ћу бити заменик политичког комесара батаљона и задужена и за партијски рад са четама. Због сталних борби и каснијег повлачења са тог терена, нисмо могли у потпуности деловати као Партијски комитет, већ више као батаљонски партијски биро».²²

Срески комитети КПЈ Обреновца, Уба и Умке све више су у пракси били и бирои партијских организација у батаљонима. Поред бриге за рад партијских ћелија у четама, они су, заиста, увек водили рачуна о политичком раду са народом. Најважнији је био рад партијске организације с омладином, рад на стварању нове револуционарне власти - народноослободилачких одбора и рад са женама. У ту сврху ангажован је велики број чланова КПЈ и других бораца из чета који су имали искуства из рада у радничком покрету или смисла за разговор с људима, за иступање на зборовима, митинзима, конференцијама. Од њих се тражило да не говоре о »револуционарној војсци« о »црвеним заставама«, »пролетеријату«, већ о заједничкој борби свих родољуба, како против окупатора тако и против домаће издајничке реакције. Требао је учинити све да се народноослободилачка борба приближи народу, да је он схвати као своју.

О проблемима партијско-политичког рада у јединицама Штаб Посавског партизанског одреда 28. августа 1941. писао је Покрајинском комитету КПЈ за Србију:

»Политички рад у четама још увек је недовољан, у 1. чети готово не постоји. Тек сада се кренуло са мртве тачке. У том правцу се мора утолико више радити што су услови за политички рад, у чети и ван ње, међу сељаштвом, веома повољни. Очеvidно да је овај недостатак у првом реду последица досадашње недовољне активности партијске организације у четама. Да би се то поправило, сматрамо као нужно да се при Штабу одреда, одреди специјални партијски функционер који би примио на себе организацију и контролу партијског рада у целом одреду, обилазио би чете, прорађивао партијски матери-

²² Изјава Вере Црвенчанин, дата аутору, 6. 03. 1986. год.

јал са јединицама и био Партији одговоран по тој линији и само по њој, а помогао самом штабу и командама чета. Мишљења смо да ово треба што пре учинити. Ову је дужност до сада обављао политички комесар који је оптерећен многим другим пословима и не може да стигне да се у потребној мери бави и овим толико важним послом. Подсећамо другове да је слична подела посла била уведена и у Шпанској републиканској војсци и да је тамо дала одличне резултате. То не значи да се политички комесар неће интересовати за партијска питања, нити да се одговорни секретар неће интересовати осталим питањима у одреду - али је неопходно потребна подела посла и одговорности. Ово предлагемо нарочито зато да бисмо подигли партијску организацију на онај ниво који ће јој омогућити да изврши своје задатке од изванредне важности за даље напретка и развоја чета».

Бора Марковић, политички комесар Посавског одреда, био је пред устанак секретар Окружног комитета КПЈ за београдски округ и усмеравао је рад средњих комитета Обреновац, Уб и Умка и партијско-политички рад у јединицама и са народом. С Кочом Поповићем, Србом Јосиповићем и политичким комесарима батаљона, он је, као неки незванични окружни комитет КПЈ, обезбеђивао политичко деловање чланова КПЈ у јединицама и са народом. Одржавана је стална веза са ПК КПЈ за Србију. Предлог Штаба одреда за одређивање заменика политичког комесара Посавског НОП одреда достављен је ПК КПЈ, али он ништа није одређено одговорио. Јавио је само да се настави са радом, мада је било могућности да се предлог Штаба одреда реализује од постојећих кадрова. Покушало се нешто мењати у батаљонима. Задужени су поједини другови за културно-просветни рад, а наложено им је да се баве и партијским радом. То је учињено у 2. и 3. батаљону.

Партијске ћелије у четама одржавале су једном недељно или петнаестодневно своје састанке, што је зависило од иницијативе секретара и од могућности окупљања чланова КПЈ из појединих десетина и вода. Најчеш-

^{22a} Извештај штаба Посавског НОП одреда од 28. 08. 1941. *Зборник*, том I, кнр. 1, стр. 99.

ће су састанци држани у шумарцима, у близини места боравка чете. Било је случајева када су борци знали ко се и зашто састаје, па су појединци добацивали: »И ми треба да се питамо! Зар и нас не сматрате комунистима? И наше су главе у торби, као и ваше!« Дневни редови су били понекад дугачки. Реферисало се по секторима. Обично се прво говорило о политичкој и војној ситуацији и критици и самокритици, а затим о осталим питањима. Чланови команди чета су били самостални у погледу планирања и извршавања акција, али су као чланови Партије подвргавани критици и нису се ни по чему могли одвајати од бораца (спавање, исхране, дежурање). У почетку је ишло спорије са пријемом нових чланова, јер се доста секташило. Крајем августа у КПЈ примљен је један број кандидата и Скојеваца, а истовремено је задужен сваки члан Партије да ради са новим кандидатима, Скојевцима и добрим борцима око припрема за њихов улазак у Партију.

Крајем септембра и у току октобра 1941. у свим партијским ћелијама чета извршене су анализе држања бораца у борбама. Настао је већи пријем у Партију, па и оних који нису имали кандидатски стаж, а показали су надпросечну храброст, иницијативу, дисциплину и верност идеалима НОБ и линије Партије. Ипак, секташтво је и даље испољавано према интелектуалцима. Због тога се Јулка Мештеровић, лекар и шеф санитета у Одреду једном приликом обратила Бори Марковићу и Влади Аксентијевићу.

- Зашто мене заобилазите око пријема у Партију? - питала је Јулка.

- Лако је за тебе, Јулка, ти си од својих студентских дана с нама. Има времена, учинићемо то ових дана, - одговорио је Бора.

(Новембра месеца у Ужицу Бора је рекао Јулки да ће на првом састанку бити примљена у КПЈ. Али борбе су омеле планирани састанак и Јулка је примљена у Партију тек у Фочи, фебруара 1942. године).

Активи СКОЈ-а нису имали контакт са среским комитетима СКОЈ-а, који су постепено престајали да функцио-нишу. Чланови тих руководстава добили су нове задатке

у четама, а еамо су повремено били на скуповима, у име младих. Углавном су чланови КПЈ били задужени за рад са младима. Преносили су поруке да се јављају за бомбаше и извиђаче, да буду примерни борди и другови. Уз помоћ старијих другова организовали су приредбе за борце у воду и чети и заједно с народом, у селима. Учили су и певали борбене и старе народне песме, издавали зидне новине, учили да што брже расклопе митраљез и баце бомбу. Углавном су сви прочитали књигу Николаја Островског »Како се калио челик«. Сваки батаљон или чета имали су по једног одважног и храброг младића са надимком »Корчагин«.

Доста су чести били теоретски састанци. На њима су прорађивани разни материјали, као на пример: »Историја СКП(б)«, Сегалов »Развитак друштва«, »Основи лсењинизма«, »Национално питање«, Лењинова »Држава и револуција«, итд. Комунисти су задуживани да прочитају поједине књиге и да на састанцима бораца у десетини и воду препричавају најважније делове. Борци су волели да чују одломке из књиге »Мати« од Горког или »Како се калио челик« од Островског. Радо су слушали стихове из Његошевог »Горског вијенца«, затим песме Јована Јовановића Змаја, Војислава Илића, Петра Прерадовића, Франца Прешерна, Буре Јакшића и других.

Сваки батаљон је имао радио апарат на батерије и задуженог борца, обично студента, који је слушао вести радио Москве и Лондона, бележио их и са политичким комесаром се договарао шта од тога да прекуца и умножи на шапилографу и подели по десетинама. Преписивани су најважнији делови из »Билтена« Главног односно Врховног штаба и умножавани. Најчешће су то били извештаји о акцијама партизанских одреда у осталим деловима Југославије.

Крајем августа у 1. батаљону је поред зидних новина, покренут лист »Посавски партизан«. Он се појављивао на сваких 10-15 дана. Издато је 5 бројева у 70 примг ->ака. Уређивање листа су радили: Јован Поповић, Чед; Липеровић, Милорад Гајић, Милорад Павловић и други. Највише сарадника се налазило међу борцима. Они су пи-

сали цртице из борбе, описивали сусрете са лудима, па чак и песме писали. Ево једне од тих песама коју је саставио борац Ж.Н.Ш:

»Поклич партизана
Са истока плавог ново сунце сија,
Диже се из кврга земља Србија.
Машу нам већ нови, радоснији дани!
У последњу борбу, друзи партизани!
Другови, на окуп, не чекајте ништа,
Браните херојски света вам огњишта!
Дижите се Срби, пуцају окови,
Остварују се већ народни снови!

Кроз све тегобе напред и без страха,
Боримо се, друзи, до последњег даха!
Досга нас газила гадна фашистичка чизма -
Свиђу нови дани - ту је крај фашизма!«²³

Борци су нарочито желели да сазнају одакле потиче реч партизан, шта она заправо значи, како су се борили Југословени у Шпанији и како се боре партизани у окупираним деловима СССР. У листу »Посавски партизани« нашао се и овај чланак:

СВЕТАО ПРИМЕР КИНЕЗА

Дуга борба кинеског народа у редовима кинеске Црвене армије, за слободу свог радног народа Кине, против Чанкај Шека, пуна је разних војних и природних тешкоћа које су изискивале велико пожртвовање и самопрегор.

Октобра 1933. године Комунтанг на челу са Чанкај Шеком, подузео је пети и највећи поход у намери опкољавања да би их уништио. Партизани, иако изложени сталном бомбардовању и митраљеској ватри нису малаксали. У тим тешким данима Команда је издала наређење да се главне снаге пребаце у провинцију Шанси да би се тамо сјединили са осталим Црвеним армијама.

У »Дугом маршу« од 10.000 км који је трајао преко 9 месеци, партизани су стигли у покрајину Шанси, боре-

²³ Налази се у Архиву ВИИ ШК бр. 89.

ћи се уз иут како са непријатељем тако и са природом, увек пуни поуздања и поверења у исправност ствари за коју се боре. Несташица, поједини неуспеси, повлачења преко планинских ланаца покривених стално снегом и ледом, пролаз кроз најнепроходније урођеничке покрајине, умор и друге препреке нису исцрпили нити поколебали њихову чврсту решеност да истрају у борби.

Један од херојских примера, пуних самопожртвовања и одлучности извели су кинески партизани при прелазу реке Тату-Хо у свом »Дугом маршу«.

Један за другим у бескрајним поворкама, хитали су партизани. Ноћу су десетине хиљада буктиња бациле снопове светла на тамну, тајанствену површину реке. Дан и ноћ они су журним корацима напредовали, одмарајући се само по десет минута и за време јела. Политички комесари су за време сваког одмора тумачили значај ове акције, тражећи од свакога да за победу ствари да свој последњи дах, своју последњу снагу. Није смело доћи до успоравања хода, до малодушности или умора. Победа је значила живот, а пораз сигурну смрт.

Када су стигли до моста, партизани су видели да је велики број дасака уклоњен, тако да су над реком висили већином само голи ланци. Код северне главе моста било је непријатељско упориште а иза тога положај непријатеља. Није се смело губити време, да не би непријатељу стигла појачања. Још једном су позвани добровољци. Од стотина који су се пријавили, изабрано је 30. Наоружани гранатама и маузерима, viseћи на рукама, партизани су лагано почели да напредују према другој обали. Партизански митраљеви отворили су ватру на непријатеља, који је исто одговорио ватром управљеном на добровољце. Први добровољац је пао погођен у реку, затим други и трећи, а остали, сад већ помало заштићени даскама, напредовали су, док су противнички меци ударали у даске и стене на другој обали.

Још никад људи нису видели такве борце. Да ли су то људска бића или богови? питали су се празноверни људи из Сечуана. Њихов морал је био уздрман, можда нису хтели да убијају. Кад су пуцали, можда су се потајно надали да ће партизани успети? Добровољци су све

више напредовади. Најзад, први добровољац полети преко дасака и баца бомбу у непријатељско митраљеско гнездо, затим други, трећи и тако редом. И последњи се добровољац пребацивао држећи се рукама за ланце моста, кад се одједном проломи са друге обале клицање другова: »Живела партизанска армија; Живели 30 хероја на реци Тату-Хо«. Непријатељске трупе биле су потиснуте и безглаво су бежале. Мада је »Дуги марш« био повлачење не може се ни у ком случају рећи, да је то било бежање, јер су партизани стигли до свога циља с нетакнутим главним снагама и с моралом чвршћим него икада.

У то време, ослабљеној Кини због унутарње поцепаности и грађанског рата, који се водио између радног народа под вођством Комунистичке партије и трупа Коуминтанга, претила је опасност од јапанских освајача. То је приморало кинеску владу-Коуминтанг да прихвати предлог Комунистичке партије и да на темељу заједничке платформе стане у одбрану своје домовине.

Данас се Црвене армије налазе у саставу свекинеских народнореволуционарних војски, под јединственом војном командом ради испуњавања заједничког ратног плана против нападача.²⁴

Не зна се ко је писао овај текст, али је за борце био интересантан због тога што су видели да има безброј људи, у другим деловима света, који се боре за слободу и идеале срећнијег живота.

Политички комесари чета и политички делегати војова задуживали су у свакој десетини по једног борца да води бригу о политичком и културно-просветном раду. Било је и покушаја описмењавања неписмених. Извршен је попис и започета је акција, али стигло се само до записивања слова, јер је одржано свега по два-три часа.

Крајем септембра у свакој чети су образовани културно-просветни одбори, који су се бринули за организовање краћих приредби за борце и народ у селима. Одбори су припремали мање скечеве, рецитације, песме. Све је зависило од способности људи и од тога да ли су раније радили у неком културно-уметничком друштву или нису. Формирани су хорови и дилетантске групе. Најлакше

²⁴ Архив ВИИ ШК 89, бр. рег. 2/3, Посавски партизан, стр. 12.

је било организовати приредбу у четама које су имале по неког музичара или самоуког гитаристу или хармоникаша.

У 3. тамнавском батаљону Светислав Пандуровић Пуја највише је обилазио чете и пружао помоћ извођачима забавних приредби. Спремали су скеч »Сељак и јуне«, а хор је увежбавао »Митровчанку«, »Билећанку«, »Хеј Словени«, »Црвен је исток и запад«, »Интернационалу«, »Ој Мораво«, »Маро ресавкињо«, »Болан ми лежи Миле Поп-Јорданов« и друге. Вера Црвенчанин је у 2. батаљону чинила напоре да те приредбе буду што садржајније. И сама је била извођач. Играла је »Чупчик«, па су је борци тако и назвали »Вера Чуп« ,к«. Она је успела да скоро у сваком селу са командама чета и борцима организује приредбу за народ и партизане. Умела је међу борцима и сеоском омладином да пронађе учеснике и да их брзо припреми за извођаче. У 1. батаљону су највише смисла за организовање приредби имали Аврам Пијаде и Милорад Павловић Мика.

У октобру 1941. организована је Културна екипа при Штабу одреда, у којој су били: Јован Поповић, Милорад Павловић, Аврам Пијаде, Кети Шер Миндеровић и још један број бораца. Програм Културне екипе је био најквалитетнији. Више је наступала у селима него у јединицама. Активност ове екипе није била дуга. Трајала је до пада Ужица, а Јован Поповић је повучен из одреда 1. новембра, да ради у редакцији »Борбек«, а затим у Главном НО одбору Србије.

Покрајински комитет КПЈ за Србију и Врховни штаб НОП одреда Југославије, обавестили су Штаб Посавског одреда да им упуте ради распоређивања на нове дужности: Јована Поповића, књижевника, који је 17. новембра изабран за члана Главног народноослободилачког одбора Србије, Милорада Гајића, новинара, политичког комесара чете у 1. батаљону, који је одређен за рад у Редакцији листа »Борба«, Драгољуба Радовановића, потпуковника бивше југословенске војске, начелника Штаба одреда, који је одређен на рад у Врховном штабу, Божидача Марковића, капетана бивше југословенске војске, који је, такође, распоређен на рад у Врховном штабу и Брану Аксентијевића, учитеља, политичког комесара чете у Кос-

мајском одреду, а прекомандованог у 1. батаљон Посавског одреда, који је одређен за политичког комесара Комбиноване чете у Ужицу.

Нешто касније, око 17. новембра, на исти начин је повучен из Одрета у Ужице и Србољуб Срба Јосиповић, заменик команданта Посавског одреда, јер је био изабран за члана Покрајинског комитета КПЈ за Србију.

Свакодневни рад с борцима у чети, читање књига популарне марксистичке литературе по кружоцима или појединачно, упознавање с вестима на фронтима, развијање културног живота, поред војничке обуке и друго, све је то утицало на брзо васпитање и преваспитање бораца, али и на њихово идејно и политичко уздизање и оспособљавање за рад с народним масама и правилан однос према народу.

** ВЕЗЛ СА ПК КПЈ ЗА СРБИЈУ

Штаб одреда је одржавао сталну везу са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију у Београду, као и са Главним штабом НОП одреда за Србију.

Веза са Београдом је служила за слање извештаја, пребацивање нових бораца из Београда у одред, слање из Београда политичког материјала и књига, експлозива, санитетског материјала, поправку оружја и обострано информисање. Поред везе из Обреновца, преко групе коју је водио Станислав Адамовић, до краја јула у Београд је често путовала и Дара Тадић. Она је најчешће путовала возом, обучена у разна одела, некада у црнини, некада као сељанка са марамом. Са собом је најчешће водила по једну омладинку из Обреновца. Касније су те омладинке и саме знале отићи по материјал или однети извештај.

Најдуже је као веза или специјални курир радила Јудита Аларгић. Она је познавала Београд и пунктове преко којих се одвијала веза, а такође и прилике у Посавини и Тамнави. Уз то је знала да игра улогу лепо обучене даме, сељанке или циганке, како би када одговарало. Путовала је по два-три пута недељно, најчешће возом из Обреновца или Стублина и натраг.

Једном приликом Јудита Алартић је узела карту до стајалишта у Звечкој. Када је из Београда стигла у Обреновац, сви путници су излазили. Чула је да се даље не може, јер су партизани порушили пругу. Са собом је водила три друга у одред. На станици је било кочијаша са фијакерима. Ангажовала је једног човека средњих година, који је питао докле иду. Она му је рекла да иду до Звечке. Почео је да размишља, да се опире. Јудита је наваљивала да их повезе бар километар од вароши. Једва је пристао говорећи да има партизана, да се њих не плаши, али да могу наићи Немци. Стигли су на одређено место. Из кукуруза је искочила партизанска патрола. Борци нису познавали Јудиту. »Жуда сте се ви упутили колима?« - упитали су. Одговорили су да иду у одред. Нису им веровали. Спровели су их у Штаб одреда. Када је Бора Марковић угледао кога су привели, насмејао се и срдечно поздравио, а борци су постиђени убрзали корацие натраг.

Два пута је Јудита путовала са Милосавом Матићем Чичом из Грабовца. Узели су пропусницу од Штаба одреда. Натоварили су парадајз и паприку у кола и неометано стигли до Чукарице, стали пред кућу једног обалског радника, где им је Милош Матијевић Мрша оставио везу. Истоварили су парадајз и паприку, оставили пушкoмитраљез за поправку и натоварили илегални материјал (билтене, прогласе, књиге, нешто муниције и санитарског материјала). На другом заказаном месту Јудита је пронашла Вукицу Митровић, предала јој извештај и узела писмо за Бору Марковића. Вратила се на Чукарицу и са Милосавом Матићем кренула за Обреновац, у одред. На улазу у Обреновац зауставио их је немачки стражар. Ствари у колима су биле прекривене крпама и даскама. Стражар им је тражио личне исправе. Они су имали оверене пропуснице да су избеглице из Војводине и стражар их је пропустио. Милосав Матић је зауставио кола на обреновачкој улици, пред кућом Миливоја Мила Мамаића, заменика команданта 1. батаљона. Јудита је остала да седи у колима, а он је отишао по скривену пушку. На-

ишла су два жаидара. Загледали су кола и **Јудиту**. **Про-**
лазиле су и патроле немачких војника.

Жандари су упитали:

- Кога чекаш?

- Кочијаша.

- А где је он?

- Ту је негде у радњи.

- Одакле идете?

- Ми смо избеглице из Војводине и хоћемо да се на-
станимо код пријатеља.

Подигли су крпаре и даске. Јудита је стрепела. Оче-
кивала је најгоре. Ипак, задржала је мир и спокојство. Жандари су нешто међусобно говорили и отишли. Јуди-
та је искочила из кола, упала у двориште да тражи Ма-
тића, а он је пио кафу. Оставио је и кренули су брзо ка
излазу, ка одреду.

Другом приликом, опет су коњска кола стала код
куће истог обалца на Чукарици. Јудита је отишла код
Милоша Матијевића Мрше и предала му извештај за ПК
КПЈ за Србију. Мрша се интересовао за акције одреда и
за Београђане које је познавао. Аок су разговарали Јуди-
та је одједном осетила болове у глави и несвестицу. Тем-
пературу је имала 39°. Матијевић је повео лекару. Уз пут
су видели када је један омладинац пуцао на полицијског
агента. Јудита и Милош Матијевић су се морали склања-
ти од потере.

Ево и једног дела из сећања Јудите Аларгић на то пу-
товање у Београд:

- Обавила сам посао - каже Јудита. Аругови су по-
правили цев од пушкомитраљеза коју сам раније донела.
Са собом носим и писани материјал за одред: билтен
Главнoг штаба, писмо ПК КПЈ за Србију и тражене књи-
ге. Упутила сам се на Душановац код породице Наде
Марковић да им пренесем поруку од Боре и Наде. Мала
дворишна зграда где ме сачекују Надин отац, мајка и две
кћерке: Рада и Л>иља. Виде да сам болесна и смештају ме
у кревет. Наилази ноћ, неизвесност и као кроза сан чујем
неку узбуну, грају. Рација. Цев пушкомитраљеза су зако-
пали у дворишту, а магеријал је под мојим јастуком. Чу-
јем брзе кораке Немаца. Упадају у двориште. »Овде гос-

подо нема никога, ми смо одвећ стари, сами, да, са децом«. Опет немачки гласови. Претурају по кухињи. Отварају врата на соби. Неко упали светлост. Чујем плач дедета. »А ко вам је ово?« - пита Немац. Ауго је трајала тишина, морала сам се уплашити, али чувам хладнокрвност и правим се још више болесна. Зачух глас четворогодишње Љије: 'То је моја тета. Дошла је из села'. Преводилац нешто говори на немачком. Немци се колебају, расправљају и одоше.²⁵

Сутрадан је Јудита скупила материјал у већи завежљај и дошла код Милосава Матића. Није хтела ни да му прича о својим тешкоћама. Рекла му је само да треба што пре да стигну у одред.

Поред основних обавеза, у више наврата Јудига је посетила Гембешову мајку Зору, затим супругу Чедо Миндеровића, породицу Јована Поповића, Велизара Вељовића и друге. Чинила је то радо и уз ризик.

Поред Јудите у Београд су упућивани и други борци. По задатку 2. батаљона одлазио је Миљивоје Катић. Он је свраћао и у стан Ивана Вондарчека, који је оставио у Београду жену и двоје деце. Сличне задатке је добијао и омладинац Милорад Дрењанин.

Јездимир Ракић је пре рата радио у Београду као кројач и пиљар. Познавао се са члановима КПЈ из свог села, Грабовца. У време устанка отишао је у село с намером да ступи у одред. Веља Бурић и Чедо Комановић су се опирали да га пошаљу, стално му говорећи да има претходно да обави један задатак. Једном приликом договорили су се са Момчилом Вукосављевићем и саопштили Јездимиру, да би требало да отера једна кола са парадајзом и паприком у Београд и да се јави у улицу Грчића Миленка, другу Перди.²⁶

У својој изјави Јездимир Ракић је о томе написао и ово:

»Стајаће на углу у грао оделу и држаће новине у левој руци. Кажи му да те је послао Веља. Опирао сам се

²⁵ Изјава Јудите Аларгић, на састанку бораца Посавског одреда 1951.

²⁶ год.
Није утврђено име друга са овим надимком. Претпоставља се да је то био Гавро Јовановић пашеног Чедо Комановића.

таквом захтеву, јер не знам шта му је циљ. Зауставе ме партизани из 2. батаљона на Дубоком и ја њима покажем нашу пропусницу. Они ме поздравише и рекоше да пропустим... Стигох тако и у Београд. Када сам распродао патлиџан и паприку, отишао сам у три сата поподне на заказано место. И заиста, ухватим везу. Овај друг ми рече да ће он да тера кола где зна, а ја да дођем ујутру и да их преузmem. Мени се не дају туђа кола, али убеђује он мене, теши да се ништа не бринем. На крају, шта ћу? Куд ћу? Ја пристанем. Сутрадан у 6 часова, тај друг је био на заказаном месту са колима на којима је седела једна другарица. Кола препуна неких ствари. Кренуо и тај Перда и она другарица. Дошли смо до Умке, до оне Фабрике трикотаже. Ту ме сачекују Немци и врше претрес. Имао сам и за њих легитимацију и нисам се бојао. Страховао сам за оно двоје сапутника. Кад и они показаше своје легитимације, Немци нас пропустише без речи. Стигосмо у Грабовац у један виноград код старог гробља. Сачекаше нас Чеда, Беља и Момчило и почеше да празне кола. Интересује ме шта има. Обичан пртљаг, као нека сеоба. На колима дупло дно. Дигосхе патос, а испод њега пушкo-митраљез, пет пушака, пуно муниције и три реденика за тешки митраљез. Зачудих се, а они веле да ћу ја и даље бити једна од веза са Београдом. Покупим се и одем у вод код Моме Радовановића Линде у Велико пољек.²⁷

И Анђа Ранковић је одржавала везу партијског руководства из Београда са Штабом одреда. Она је почетком августа довела једну групу бораца за одред. Међу њима је био и Милорад Мика Павловић. Стигли су до железничке постаје у Звечкој и ту их је чекала патрола из Одредa. Анђа их је предала патроли и вратила се у Београд. Таквих веза и курира било је више.

САВЕТОВЛЊЕ ПОЛИТИЧКИХ КОМЕСАРА У УЖИДУ

Крајем септембра политички комесар одреда Бора Марковић је у Убу одржао састанак са политичким комесарима батаљона, који су углавном били и секретари

²⁷ Изјава Јездимира Ракића, на састанку бораца Посавског одреда ради прикупљања материјала у акцијама Одредa, 1951. год.

батаљонских бироа КПЈ и секретари среских комитета КПЈ. На почетку састанка су поднети извештаји о раду партијских ћелија у четама, као и о политичком и културно-просветном раду у јединицама. Закључено је да се смелије примају борци у Партију и СКОЈ, и да се заостри борба за лик члана Партије, па и сваког партизана. У другој тачки дневног реда расправљало се о учвршћивању НОО и политичком и културно-просветном раду са народом и закључено да се мора пружати политичка помоћ народноослободилачким одборима, како би уживали што већи ауторитет у народу и везивати људе за циљеве народноослободилачке борбе. Договорено је да се успостави непосредна веза са скојевцима који су били остављени на илегалном раду у Обреновцу и Умци.

После овог састанка политички комесари батаљона појединачно су разговарали са политичким комесарима чета и секретарима партијских ћелија о задацима који су постављени, и како их треба извршавати. Ипак, није ишло лако са организовањем рада ћелија и отклањањем секташтва. Поједини старији чланови КПЈ имали су оштрије ставове о пријему нових чланова, а честе борбе су отежавале одржавање састанака и свестранији политички рад у четама, водовима и са народом.

Новонастала ситуација у Одреду (повлачење са свог терена пред јачим непријатељским снагама, осипање бораца и бројно слабљење јединица, извесна колебања код појединаца и др), налагала је да се што пре одржи саветовање са политичким комесарима батаљона. Одлука о томе донесена је 10. новембра на састанку у Штабу одреда у Пецкој. Већ сутрадан, састанак је наговестио политички комесар одреда, Бора Марковић, када је упутио курире у све батаљоне. Политички комесари 1, 3. и 4. батаљона су брзо обавештени јер су се њихове јединице налазиле у непосредној близини. Међутим, проблем је био како обавестити политичког комесара 2. посавског (београдског) батаљона, јер је тај батаљон био удаљен и налазио се на терену Космајског одреда. Послат је курир Божидар Филимоновић Кокколо да крене преко територије Ваљевског и Шумадијског одреда према Космају и пронађе 2. посавски (београдски) батаљон и обавести га о

састанку, који ће се одржати у Љубовији или Ужицу. Курир је успео да стигне у Рогачу 14. новембра. Командир 4. чете Синоша Николајевић га је обавестио да је политички комесар Лзупче Живковић Шпанац кренуо према Ужицу јер није у добром здравственом стању. После шест дана курир се вратио у одред и о свему обавестио Бору Марковића.

Састанак је одржан 24. новембра у згради Учитељске школе у Ужицу. Поред Боре, ту су били комесари сва четири батаљона Посавског одреда: Влада Аксентијевић, Лзубомир Живковић, Чета Миндеровић и Андрија Мазинанин. Састанак је трајао цео дан и на њему су поднети извештаји о стању у батаљонима, политичком, партијском и културно-просветном раду. Тражени су разлози за бројно осипање чета и батаљона, за секташење приликом пријема у Партију, за грешке на терену. Дискусија је била искрена и самокритична. Констатовано је да није требало запустити политички рад у десетинама, водовима и четама, а нарочито са новим борцима из села, који су се осећали запостављеним у консултовањима. Мучила их је и потиштеност због напуштања њихових крајева. Уз то слабо су обраћали пажњу на непријатељску пропаганду, која је разним путевима стизала до бораца: успеси немачких трупа на источном фронту, обећања Милана Недића, издаја четника Драже Михаиловића, терор над народом, паљевине, убијања невиних, леци и друго.

Сви су се сложили да је било секташтва око пријема у Партију и СКОЈ. Највећи отпор су давали радници који су имали своја гледишта о том поступку. Сматрали су да није довољна само оданост и храброст већ да примљени у Партију морају више да знају о идејама марксизма-ленинизма. Они су примењивали предратна мерила и оцене из илегалног рада, што није било примењиво и на ослободилачку борбу. Бора Марковић је признао да су и у Штабу одреда примењивали исте критеријуме.

Сви учесници су као велики недостатак навели чињеницу да на терену није остао бар по један до два члана среског комитета, који би могли, иако компромитовани, деловати из дубоке илегалности и наставити са стварањем нових организација, прилагођавајући се ситуацији.

Био је то велики пропует. Бора је изјавио да се нада како ће се реорганизоване јединице Одрета, после офанзиве, поново вратити на свој терен и исправити недостатке и почињене грешке. Закључено је да се комесари одмах врате у своје јединице и упознају команде батаљона о обављеном разговору. Лупче Шпанац се није могао одмах вратити. Морао је остати још неколико дана у болници, јер је у међувремену оболео од жутице.

ЖЕНЕ V ПОСАВСКОМ ОДРЕДУ

Мајке Посавине и Тамнаве испраћале су своје синове V јединице Посавског партизанског одрета са сузама и осмесима. Мислиле су да ће се рат брзо завршити. Биле су поносне што су им деца, мужеви и браћа у народноослободилачким јединицама. Готово сваки борац је имао своју причу о последњем виђењу мајке, сестре, девојке, о дарованим чарапама, рукавицама, кошуљи, џемперу, шалчету, о поздраву за који се није знало колико ће трајати или ће бити заувек.

Команде чета у селима нису директно позивале девојке у јединице, али су оне тражиле да помажу борбу, према својим могућностима. Оне су то и чиниле. Доносиле су храну у шуму, прале веш борцима код својих кућа, обављале дужности курира и обавештајца. Мајке су обилазиле своје синове у повлачењу, пробијале се и 50 км да би им донеле пакет и да би се увериле да су живи. Поједине су се, посрћући, враћале јер су дознале где им је син или брат погинуо и сахрањен.

У јединицама Посавског партизанског одрета било је 55 жена и девојака. Из 1. батаљона је враћена на терен Александра Мира Пенчић, а из 2. батаљона Кристина Петровић Веселиновић. Навешћемо имена жена и девојака из Посавског партизанског одрета.²⁸

Санитет и болница одрета: др Јулка Мештеровић Пантић, Радмила Кека Јовановић, Јудита Аларгић, Милеца Станојловић, Бранка Милинковић, Роса Дмитрић Ду-

²⁸ Све податке, преко удружења бораца СУБНОР-а, прикупио је и средно Миливоје Катић.

мић, Бешка Бембаса, Драгица Јујић, Марица Кокајић, Зора Кваченовић и Милева Старчевић.

Први посавски батаљон: Сретенка Цура Аничић, Персида Перка Вићентијевић Богдановић, Нада Марковић, Зора... (болничарка 3. чете, погинула крајем 1941. код Ваљева), Милица Катић, Боса Кодак, Боса Скопскаја Рагковић, Радојка Стаменић, Дара Тадић, Катарина Кети Миндеровић и Радмила - Шуба Шубакић.

Други посавски (београдски) батаљон: Емилија Бартен Бунчић, Љубинка Дикић, Милица Николић, др Наташа Шимченко, Лепосава Марковић, Милева (Драгица) Белка Јовичић, Борка Демић (Пихлер Лујза), Нада Бабић, Живанка Сека Вићентијевић, Драгица Вићентијевић, Бранка Граћански, Вера Црвенчанин, Павлија Живанић, Ружа Живановић и Кристина Петровић Веселиновић.

Трећи тамнавски и 4. посавско-тамнавски батаљон: Анета... (помиње се у књизи Павла Пегковића: Тамнава у НОБ), Лепосава Вујичић, Радмила Вучићевић, Надежда Урошевић, Даница Јокић, Злата Лендровић Ковачевић, Јелка Крсмановић, Вера Лошић, Љубица Мазинјанин, Драгица Милићевић, Дана Милићевић, Драгана Миловановић, Негослава Милошевић, Софија Мушицки, Катарина Николић, Милица Ребавка, Вера Рељић Београћанка и Милена Ситарица.

Ове жене и девојке издржавале су све тешкоће и напоре као и остали борци. Учествовале су у борбама, санитету, политичком, партијском и скојевском раду.

На подручју Тамнаве и Посавине организовано је више одбора Антифашистичког фронта жена. О томе сведоче ови примери: У четвртак, 21. августа 1941. Нада Марковић и Радмила Јовановић Кека одржале су збор жена у Грабовцу. У шуми се окупило 120 жена. Биле су задовољне што се и оне у тој озбиљној ратној ситуацији питају. Са пажњом су слушале кратка излагања Наде и Кеке. Допало им се што истичу циљеве НОБ и наговештавају срећнији и богатији живот после победе. Жене Грабовца су изразиле спремност да помажу своју војску у исхрани и у припреми чарапа, рукавица и веша. Изабраде су и одбор од 9 жена.

Други одбор АФЖ изабран је у селу Кожуару, у четвртак, 28. августа 1941. године. Скупило се у центру села око 110 жена. Говорила је др Јулка Пантић. Истакла је да ослободилачка партизанска војска води борбу за ослобођење Србије и Југославије од окупатора и њихових савезника и борбу за ново друштвено уређење у којем ће и жене имати сва права као и мушкарци. Окупљене жене су је пажљиво слушале и постављале питања:

- Ко су наши савезници?
- Може ли свет бити без ратова?
- Да ли ће се брзо завршити овај рат?
- Да ли постоје партизански одреди и у другим земљама које су окупирани фашисти?

Јулка је одговарала на постављена питања, а један старији човек упадао је са подсмешљивим примедбама. Мештанке су га отерале. Задужена је и Перка Вићентијевић да говори у име омладине. Збуњено је промуцала:

- Не знам да говорим, драге наше другарице, мајке и сестре. Рећи ћу вам само да смо ми жене пошле у борбу да за нашу децу и народ, са осталим борцима, извојујемо бољи живот. Проклетог Немца треба истерати из сваког кутка наше земље, а ви код куће помозите своју војску... Живеле!

На крају је изабран одбор од седам жена, који је заједно са НОО помагао око снабдевања партизанских чета и у решавању актуелних питања у селу.

Средином септембра 1941. у селу Бањанима је одржан збор жена на којем су говорили Милица Мaziњанин и Светислав Пандуровић Пуја. Присутствовало је 150 жена. Милица је говорила о борбама Посавског одреда, ослобођењу Уба и активности жена варошице у партизанској радионици. Одушевљено је причала о успесима другог одреда Србије и Југославије и о улози жена у ослободилачкој борби. Пандуровић је говорио о политичкој ситуацији у свету, узроцима капитулације Југословенске војске и циљевима народноослободилачке борбе.

Жене Бањана су подржале борбу и заветовале се да ће помагати војску која се »бори за праведније и срећније друштво, где неће бити сиромашних, експлоатисаних и гладних и где ће и жене имати право у свему да одлучу-

ју», како је то еа узбуђењем и прекидима, изговорила Милка Кусуровић.

Изабран је одбор у следећем саставу: Милка Кусуровић (председник), Вукосава Симић, Резика Несторовић, Десанка Вићентић, Василија Милановић, Милка Јовановић, Даница Весић, Милица Милошевић, Вукосава Ненадовић и Катарина Михаиловић.

Крајем септембра у селу Баћевац, где је од раније постојао утицај партијске ћелије, одржан је митинг жена и изабран одбор АФЖ од седам чланова. На скупу је говорила Вера Црвенчанин. Објаснила је узроке неравноправности жена и њихову часну улогу у првом светском рату и у напредном покрету између два рата.

- Част и понос припада свакој жени Баћевца која је свог сина, брата или мужа охрабрила да узме пушку и да ступи у ослободилачку војску. Захвалност и свима који даривају борце са ћебетом, рукавицама, чарапама, цемпером - рекла је Вера.

У одбор су изабране: Милка Ивковић (председник), Јелена Јанковић, учитељица (секретар), Добринка Николић Катић, Марија Михаиловић, Милина Богосављевић, Олга Миливојевић и Ружа Петровић.

На конференцијама жена у селима Баљевац и Пољани говориле су Живанка Сека Вићентијевић и Вера Црвенчанин. Одбори жена за помоћ фронту формирани су и у селима Трстеници, Дрену, Орашцу, Звечки, Конатицама, Баљевцу, Пољанима и другим. Окупљене око ових одбора жене су организовале прикупљање одеће и обуће за одред. Прикупљале су вуну и на преслицама преле и плеле, организовале су колективно кување и ношење хране партизанима, биле су обавештајци и курири одреда,

²⁹
итд.

Велики број жена и девојака Посавине и Тамнаве је сарађивао са водовима, четама и батаљонима одреда у прикупљању одеће и санитарског материјала, као и у важним обавештењима око кретања и распореда непријатељских снага. Нису могла бити истражена сва имена и активности. Наводимо као илустрацију само делимичан списак сарадница јединица одреда:

²⁹ *Жене Србије у НОБ*, Београд, 1975, стр. 191.

Срез Тамнавски: Милица Бихондић, Јованка Богдановић Радивојевић, Новка Весић, Вука Мирковић, Анка Васић, Живодарка Јевремовић, Лепосава Миленковић, Боса Мушицки, Душанка Чанковић, Бисенија Стојковић, Неранца Тодоровић, Смиља Грбић Паунковић и друге.

Срез Посавски (Умка): Војислава Нировић, Даринка Макић, Олга Миливојевић, Милина Богосављевић, Миленија Ивановић, Добринка Николић Катић, Марија Михаиловић, Јелена Јанковић, учитељица, Милка Ивковић, Ружа Пајић Петровић, Добринка Ивановић, Селена Николић, Милојка Пантић, Даринка Поповић и друге.

Срез Посавски (Обреновац): Зора Благојевић, Јелена Јела Благојевић, Милена Ранђић, Анка Манић, Босиљка Адамовић, Дана Станојчић, Слободанка Николић, Криста Нинковић, Обренија Лазић, Јелка Блажевић, Л>убинка Бајић, Зора Бурић, Смиља Игњић, Вукосава Филиповић, Милица Стефановић, Олга Благојевић, Лепа Грујић, Вера Коцевић, Добринка Чолић, Милена Јовичић, Олга Карић, Вера Михаиловић, Јозефина Познат и друге.

Неке од ових жена и девојака су позване из Одрода да ступе у јединицу. Поједине нису могле поћи из породичних или здравствених разлога, а неке скојевке су остављене у Обреновцу, Убу, Умци и у мањем броју села. Повлачењем одрода, настао је терор окупатора, полиције и издајника, који је захватио и већину тих жена. Све су мучене, хапшене, прогањане, а поједине и стре^ане.

Још септембра 1941. у Обреновцу ухапшена је и Криста Гаћарић Нинковић, вишегодишњи активиста и симпатизер КПЈ. Њен супруг Милован Нинковић већ је био у партизанима. Остала су деца мајци Кристини на бризи. Тог јесењег дана изашла је да преко везе пошаље поруку за одред. Полиција ју је пратила и ухватила на задатку. Саслушана је и убрзо спроведена у специјалну полицију у Београд. Подвргнута је разним методама мучења. У записнику су остали само тачни подаци о рођењу и имену и да је као опасни комуниста упућена у логор на Бањици и 17. октобра 1941. стрељана са сузама - очима и неразговетним речима песме и псовке.

Обренија Лазић из Грабовца била је поштована у свом селу као вредна и начитана сељанка. Због активног

предратног рада, кандидована је за члана Партије. Одржавала је везу између Одрета и Обреновца. Немци су јој запалили кућу. Њен рад био је прекинут повлачењем јединица одреда. Четници Косте Пећанца су трагали за свим учесницима НОБ-а. Ухватили су њу, њеног супруга Миодрага (члана КПЈ) и јединог сина Тому од 6 година. Зверски су их мучили у настојању да им одају друге људе и везе. Кад то није помогло одвели су их на обреновачко гробље и ставили нож под грло дечака. И на ту претњу Обренија је остала нема. Онда их је четник Рајко Мрћа заклао.

Због везе са одредом убијена је и Милица Катић, Ромкиња из Грабовца. Спонтано је испала обавештајца. Једне ноћи Немци су изненада упали у њен крај и тражили да их води у логор партизана. Милица је побегла испред Немаца и обавестила Штаб одреда да их опкољавају Немци. Блокада је избегнута, а Милица је наставила да помаже јединице одреда. Приликом повлачења 1. батаљона пошла је са сином од 14 година као борац једне чете. Изгубила је везу и вратила се у неко село. Крила се код пријатеља. Откривена је и ухапшена фебруара 1942. године. Предата је специјалној полицији, где је страховито мучена. Никога није одала. Послата је у логор на Бањици и стрељана 25. маја 1943. са већом групом затвореника.

Крајем октобра 1941, у јеку непријатељске најезде, решено је да један број болничарки из Посавског и Космајског одреда преведу рањенике на слободну територију, ка Ужицу и да тамо буду распоређене у болницу. У групи је било 18 другарица. Све су их заробили четници Араже Михаиловића и одвели у Брајиће. После дугих са слушања, мучења и претњи са најпогрднијим речима из двојили су четири које су им изгледале као сељанке, а осталих 14 другарица су стрељали 6. новембра 1941. Из групе стрељаних спасила се једино Лепосава Лукић, текстилна радница из Вреоца, болничарка 2. шумадијског одреда. Она је о том догађају изјавила:

»У штабу су нас дочекали непријатељски и грубо. Одмах су нам саопштили да ће девојке пустити а другове стрељати. Ми смо одбили да се одвојимо од другова, те

су нас све заједно повели за Равну Гору. Пошли смо за Брајиће, често су нас гонили да трчимо. Стално су нас кињили, често ударали кундацима. У Брајићима нас дочекује ађутант Драже Михаиловића и каже:

- Шта то гробље водите са собом, што их нисте побили!

Затим нас воде у село Теочин. Ту смо преноћили у једној кафани. Притом су извршили претрес - отимачину. Скинули су нам све топлије одело, обућу, сатове и одвели нас у село, мислим да се зове Клаоница. Ту су нас стрпали у једну јаругу са шипражјем - другарице су поседале. Четници су почели да се договарају звиждањем. Једна група иза нас почела је да пуца. На то су и остали припуцали на нас без икакве претходне припреме.

Многе су другарице певале, држећи се храбро. Ја сам рањена у руку и одмах сам легла. Направила сам се да сам мртва. Када је пао мрак, извукла сам се из јаруге и побегла».³⁰

Борци Посавског одреда су преко »Борбе« сазнали да међу 33 стрељана партизана има и болничарки из њиховог одреда. Били су огорчени и озлојеђени.

- Ти лешинари не воде борбу против окупатора, већ убијају невинне жене, само зато што су партизанске болничарке. Ми заробљене четнике пуштамо кућама, - коментарисао је вест из новина Веселин Карић.

- Када сам питао заробљеног четника да ли је био у некој борби против Немаца он ми је без стида одговорио да их Дражина команда шаље само на партизане, - изјавио је са гневом водник Лзубисав Мијаиловић, земљорадник из Тврдојеваца. - Како убудуће да им праштамо?

- Разумем да постоје различите политике и идеологије, али не могу да разумем да четници говоре о српству, а убијају голоруке болничарке које се боре за слободу, - причао је својим омладинцима из вода Мића Ковачевић.

Убрзо је у одред стигла вест да су четници убили:

Дару Поповић Тадић, борца 1. батаљона Посавског одреда, која је завршила трговачку академију у Београду и тамо се истакла у радничком покрету као члан КПЈ. Са

зо *Борба*, 27. 11. 1941.

супругом, она је била упућена на партијски рад у Обреновац, средином априла 1941. Дуго је жалила смрт свога Радета, који је погинуо крајем јула у Конатицама.

Лоубинку Дикић, борца **2.** посавског (београдског) батаљона, текстилну радницу из Умке. Дошла је у партизане почетком августа са супругом Јоцом. Још пре рата су били чланови Партије. »Све препреке ћемо савладати и остварити идеале«, - била је стална узречица у Љубинкином обраћању рањенику или болесном другу.

Милену Велимировић Илић, учитељицу, која је пре тога прекомандована из Космајског одреда у 2. посавски (београдски) батаљон.

Љубицу Ракић Борђевић, која је само неколико дана раније дошла из Београда у 2. посавски (београдски) батаљон и састала се са супругом Душаном Борђевићем Корошцем, политичким комесаром чете. У чети се задржала неколико дана, а затим је упућена на распоред у болницу у Ужице. Слегла је раменима и рекла:

- Задатак је такав, али опет ми је лакше и боље овде по киши и блату него да живим и радим илегално у граду.

Оне које нису стрељали, четници су спровели и предали Немцима са 350 на превару заробљених партизана. О томе у својим сећањима Добрила Арсенијевић, болничарка Космајског партизанског одреда пише:

»Из Брајића су нас послали на Равну Гору где се налазио мајор Калабић. Ту су нама другарицима и неким млађим друтонима поред свих удараца по глави још дали по 25 удараца. Затим је настало једно вођење у Брајиће па у Прањане, затим у школу села Планинице одакле су нас повели за Мионицу, а затим у Словац где су нас Немци дочекали са камионима па су нас одвели у Ваљево.

Било нас је око 350. То су другови које ја нисам познавала јер је то било све из околине Ваљева, било је Шумадинаца из Горњег Милановца.

Од другарица које су биле у затвору пуштене су: Загорка Савић из Горњег Милановца, Љубица Јовичић, радница из Београда, Драгица Вићентијевић из Забрежја, Надежда Бабић, члан Партије из Забрежја, Милица Живковић, студент филозофије из Горњег Милановца, Љуби-

ца Коен, студент уметничке школе из Београда, још једна другарица и ја. У затвору су задржане другарице које су познате њима, јер су из околине Ваљева».³¹

Другарица Вићентијевић и Нада Бабић, борци 2. посавског (београдског) батаљона су једва избегле стрељање, и са великом интервенцијом породица и пријатеља пуштене су из затвора. Пошто нису могле ухватити везу са партизанском јединицом, легализовале су се у свом селу Забрежје. Драгица је све време рата била мучена и малтретирана.

Немогуће је набројати имена свих жена и девојака, које су у Обреновцу, Убу, Умци и свим селима Посавине и Тамнаве хапшене и мучене после повлачења јединица Посавског партизанског одреда због сарадње и активног учешћа у НОБ. То је забележено у хроникама неких места, а остало је још посла за историчаре и њихове секције у школама.

САНИТЕТ ПОСАВСКОГ ОДРЕДА

Још у припремама за оружани устанак организовани су санитарски курсеви прве помоћи у Обреновцу, Убу и Умци, на којима се највише учило о хигијени у војсци и селима, о употреби првог завоја. Чим су формиране чете одмах су другарице задуживане да воде санитар у воду и чети. Мушкарци су избегавали да носе санитарску торбу и да буду болничари. Нико се није добровољно прихватио да буде болничар, чак ни они који су у бившој југословенској војсци обављали ту дужност. Отпор су пружали и студенти медицине. Понуђено је Милораду Павловићу, студенту медицине да у прво време буде референт санитета у 1. чети. Међутим, он се опирао и изговарао, а Влада Аксентијевић је наваливао:

- Ту су Нада (Марковић), Дара (Тадић), Кека (Радмила Јовановић), али ти се, Мико, спремаш за лекара и већ доста тога знаш.

³¹ Изјава Добриле Арсеијевић, болничарке Космајског одреда, члана КПЈ, која се после пуштања из Ваљевског логора вратила у Београд и наставила рад у НОП. Ухапшена је од специјалне полиције 27. 12. 1943. и стрељана на Бањици 7. 09. 1944, непосредно пред ослобођење Београда.

- Дошао сам да будем борац, па ако је икако могуће, ослободи ме тог задужења, Владо.

На сличаи начин је и Андрија Мазиванин убеђивао Рељу Калембера, а овај је одговорио:

- Има другарица, а ја желим да будем борац.

Тако су у свим четама партизанке почеле да скупљају санитарски материјал и лекове, да опремају санитарске торбе лекарским инструментима и да се брину о пружању основне медицинске помоћи борцима. Први завоји и лекови стигли су из Обреновца. Сестре Зора, Олга и Јела Благојевић су биле задужене од Даре Тадић да убеду др Ристу Пурића и да напишу требовање за апотеку Душка Драјића. Тако су стигли завоји, алкохол, јод, аспирина, маст за красте и кинин за грозницу. Тамнавци су пре ослобођења Уба добили лекове од апотекара Које Поповића, а 2. посавска чета из Београда.

Неке другарице су, такође, више желеле да се не баве искључиво санитаром, већ да као и остали борци дежурају, уче руковање оружјем и учествују у борбама.

Штаб одреда убрзо је и сам увидео значај организовања здравствене службе у борбеним јединицама, па је настојао да обезбеди погодне људе за тај посао. Тражио је решење и за попуну одреда лекарима. Још пре устанка рачунало се на др Радоја Мијушковића из Уба, али је он отишао у Црну Гору, гдје је постао партизански лекар. Др Слободан Станковић, симпатизер КПЈ из Бањана, колебао се и није приступио јединици, а др Драгољуб Стоишић из Стублина је био одведен у заробљеништво. Филип Кљајић, члан Главног штаба партизанских одреда за Србију, обећао је Штабу одреда, крајем јула, да ће им из Ваљевског одреда упутити лекара.

И у ноћи 2. августа у одред је стигла др Јулка Мештеровић Пантић, лекар. Из Ваљева је избегла 25. јуна и са супругом комунистом, др Мишом Пантићем, била је од првих дана у Ваљевском партизанском одреду, где је познавала скоро све учеснике. Фића Кљајић је нашао Јулку код Ражањских висова. О разговору са Фићом Кљајићем др Јулка Мештеровић је у свом дневнику забележила:

»Фића ми је рекао:

- Него, докторице, није твоје да куваш ручак. Имаш ти паметнија посла. Ево мој предлог: у Посавини, код Коче, нема лекара. Тамо ћемо те иослати. Слажеш ли се? - Као да подвикну али се обешењачки осмехну.

/ - Кад се мора, врло радо - одговорих истом мером.

- Па да видиш и мора се - вели Фића. - Вас је овде четири лекара, а одреди око Београда немају ни једног. Ти ћеш ићи у Посавски, Бура (Мештеровић, шпански борац, хирург) у Космајски, Краус тамо негде даље, а Миша остаје овде. Као што видиш и ти ћеш се растати од Мише. То потребе налажу.

Нутим. А и шта бих могла друго, него да прихватим »предлог« без дискусије. Ово је војска, рат, револуција. Више нема шале, наређењу поговора нема.³²

Јулка је стигла у Штаб одреда са Рајком Михаиловићем, замеником командира 3. тамнавске чете.

»Логор је крај села Грабовца, где сам стигла ноћу у 11 сати«, - записала је Јулка - »На земљи, под шаторским крилом, лежале су 2-3 жене. Јавила сам се политичком комесару Посавског одреда Бори Марковићу који је затим пробудио његову другарицу Наду да ми да вечеру и побрине се за мој смештај. Млада жена поће да подгреје остатке хране, али сам ја одбила вечеру, јер сам била уморна и тражила сам да легнем. Поздравила сам се са Рајком, јер он ујутро рано креће за Бањане«.³³

Политички комесар Бора Марковић одмах ујутро 3. августа опширно је разговарао са др Јулком Мештеровић Пантић о организацији санитетске службе. Обеје су приступили реализацији плана који су тог јутра направили. Јулка је добила велику подршку у спровођењу партизанске концепције здравствене службе и од команданта одреда Коче Поповића. Као шпански борац Коча је имао искуства у организовању санитета и с великим познавањем га пренео одредском лекару.

Истог дана, 3. августа, повучено је шест другарица из водава, ради организовања краћег санитетског курса. Јулка је била задовољна њиховим стручним знањем. Ипак им је практично показивала превијање рана, лечење

³² Др Јулка Мештеровић, *Лекарев дневник*, Београд, 1968, стр. 55, 56.

³³ Исто, стр. 57, 58.

краста, чирева. Пред крај курса у Посавски одред су стигле још две девојке и одмах укључене у обуку.

Ретко који се борац јављао да је болестан. Сами су се сналазили око прехладе, температуре, главобоље. Стигло је упозорење да се сваки болесник мора јавити лекару. Ипак, лекару су се највише јављали људи из села. Било је хроничних болесника од астме и ТБЦ. Сви су стигли на преглед и причали су по селима како је у партизане стигла лепа, одважна и добра лекарка, која их бесплатно лечи.

»Наш одред постаје из дана у дан све већи« - пише Јулка. »Обилазим околне чете и прегледам партизане-сељацима, који се сваког дана у све већем броју јављају у одред. Мршаве, бледе и болесне враћамо кући, јер су само здрави способни за борбу. Тако сам се већ привикла на ове људе, као да сам годинама са њима«.³⁴

Рањени борац Валтер Коен је лечен у Филимоновића кући у Грабовцу, а 1. септембра формирана је мала болница у кући Будимира Миловановића, у селу Љубинићу. Поред Валтера, ту је лечен и Аврам Пијаде, који је рањен кроз оба глутеуса у нападу на Уб. Убрзо је у болницу упућен и Јован Седлан, који је добио маларију. О снабдевању ове болнице храном бринуо се НОО и жене из суседних кућа, међу којима се истакла и Милица Стефановић. Штаб одреда је приступио организацији сталне партизанске болнице у којој би се лечили рањени и болесни борци Посавског одреда. Задатак је поверен комунисти Рајку Михаиловићу из Бањана, који је после консултације са члановима Партије из села Кожуара одабрао кућу Милоја Станојевића. Имали су две зграде за неколико одељења. Једна просторија одређена је за амбуланту и превијалиште, друга за смештај лекова и санитетског материјала, а у остале две просторије унето је и намештено 15 кревета за рањенике и болеснике. Набављен је и казан за прање рубља и одела. После пријема, рањеници су се у болници купали и добијали чисто рубље.

Све припреме извршене су уз непосредну помоћ и контролу санитетског референта одреда др Јулке Мештеровић Пантић. Храну за рањенике и особље болнице

³⁴ Исто, стр. 58.

припремале су мештанке код својих кућа, на смену, и доносиле у болницу. Али храну су доносиле и жене из других места.

Болница је била добро снабдевена лековима и санитарским материјалом. После заробљавања брода »Краљица Марија« на Сави, којим се из Шапца селила нека апотека, др Јулки Мештеровић су предати лекови и завојни материјал.³⁵ Нешто од тог материјала уручено је у Ваљевски НОП одред, на тражење др Милоша Пантића. Ту су лечени рањени партизани из 1. посавског, 3. тамнавског и 4. посавотамнавског батаљона. У почетку их је било 10, а касније све више. Референти санитета у четама и батаљонима биле су другарице. Долазиле су на консултовање и састанке код Јулке и позивале је да обиђе оближње чете и батаљоне.

О доласку Милесе Станојловић из Дружетића на санитарски курс, др Јулка Мештеровић је записала:

»Дошла ми је у Кожуар, у болницу Посавског партизанског одреда, плава сељанчица из Дружетића, лепо развијена, млада, насмејана, румена. Пружила ми је писмо од брата студента права, комунисте, кога сам познавала и који је одржавао везу са Мишом. Гледала ме је нетремице док сам отварала коверат и стајала мирно крај мене, као да очекује пресуду. У писму ме њен брат моли да је примим на болничарски курс. 'Поуздај се у њу. Покажи јој шта треба да ради. Научи је, имаћеш користи. Она је одана нашој ствари и жели да пође у борбу'. Погледала сам је прочитавши писмо, а она се смеши и моли да је не враћам.

- Зар си решила да се мучиш? Теби бар није нужда. Шта ћеш да се потуцаш од села до села, од шуме до заграда. А и другови из штаба нису за то да примамо девојке. Теби не прети опасност. Иди кући.

Она као да задрхта на ту моју примедбу и рече без колебања да је решила да остане, да да све од себе, па ако устреба и живот. Те су ме речи просто разоружале и нисам имала снаге да не прихватим захтев Милесе Станојловић из Дружетића. И, на велико чудо, тек сада отприх да је она пре рата рецитовала шпанске песме на при-

³⁴ Исто, стр. 58.

редбама у Ваљеу и околним еелима, при агитацији за републиканску Шпанију и наше шпанске добровољце. Она ме подсети да је Миша долазио њиховој кући, а једном сам и ја била с њим. Био је то за мене пријатан сусрет јер сам слушала да је кућа Станојловића, одмах на путу из Дружетића ка Коцељеу, позната као партијски пункт. На моје питање Милеси зар неће да се уда, јер јој је већ 18 година, она ме погледа тако жалосно, а затим обори поглед у земљу. Стојимо крај баштенских врата, а јутарњи зраци сунца пресијавају на њеним густим плетеницама. Моје питање јој очигледно тешко пада, али сам ја упорна:

- Нисам за то Милеса да останеш с нама. Врати се. Које је мајка спрему и дарове припремала ако јој Милеса остане у партизанима?

- Зашто немаш поверења у мене? А мој брат ми је говорио: 'Сигурно ће те Мишина Јулка примити и научити да превијаш рањенике'. Молим те, задржи ме да свршим болничарски курс. Ја се кући, у Дружетић, не враћам. Ја сам скојевка. Партија је позвала све у борбу! - и ту јој блеснуше оне, као ведро небо плаве очи, из којих затим грунуше сузе. На моје питање зашто плаче, она као да се нађе у још већем чуду од мог одбијања да је примим за болничарку.

- Не плачем. То сузе саме навиру - рече и убриса очи и образе. - Осрамотила сам се. А нисам маза. Видећеш. Имаћеш користи од мене.

Њена је одлучност победила, а мени је једино остало да политичког комесара Бору извештим да сам на курс за болничарке добила још једну омладинку.³⁶

Милеса Станојловић је од првог дана у колективу болнице Посавског одреда била примерна и пожртвована. Убрзо је примљена и за члана КПЈ. После повлачења из Ужица и са Златибора била је краће време у санитету

³⁶ Исто, стр. 61, 62, 63.

Међународни комитет Црвеног крста у Женеви је, децембра 1971, доделио и Милеси Станојловић Медаљу »Флоренс Најтингал«. То је највише међународно одликовање за самопрегорно неговање рањеника, а установљено је у спомен на енглеску оолничарку тог имена која је у време Кримског рата 1853-56. много учинила да олакша тежбе рањеника.

1. пролетерске бригаде, а затим у Централној болници. Погинула је јуначком смрћу покрај тешких рањеника, 13. јула 1943. на Сутјесци.

Кад се повећао број рањеника и болесника, а тиме и особља болнице, Штаб одреда је упутио члана Партије радницу Наду Марковић у управу болнице. Нешто касније Штаб је поставио Јудиту Аларгић, текстилну радницу, такође члана КПЈ, за политичког комесара болнице и трећег члана управе. Међутим, убрзо је капацитет болнице постао мали. У селу Миличиници отворено је ново одељење за лакше рањенике. Њих је обилазила др Јулка Мештеровић.

Штаб одреда је стално бдио над безбедношћу болнице и рањеника и увек је тражио најскровитије место за њихов смештај. Коча Поповић је 28. септембра наредио да се болница из Кожуара пресели у Миличиницу. Покрет је извршен у току ноћи. Десет коњских кола превезло је рањенике, намештај и болнички материјал. Смештени су у основној школи. На лицу места је било 14 рањеника, а лакши су после превијања упућивани у своје чете са поштедом од 3 до 4 дана. Излечени рањеници и опорављени болесници су враћени у јединице.

Трећег октобра у болницу је упућен и Немац Хари Сихтер да се опорави од исцрпљености. »... Хари је нервозан. Забрањено му је да иде у борбу. Причамо. Он се вајка: 'Послао ме командант да љуштим кромпире у болници. Разумите ме. То не могу. Хоћу да се бијем. Нисам кукавица'. Када је дошао Бора Марковић да нас обиђе, Хари је замолио да га врате у јединицу. Бора му испуни молбу, поведе га са собом«³⁷ - записала је Јулка Мештеровић у свој дневник.

Космајски партизански одред добио је за шефа санитета др Дејана Поповића из Београда, а у 2. посавски (београдски) батаљон премештен је 15. септембра др Бура Мештеровић, хирург, брат Јулке Мештеровић Пантић. Том батаљону је био неопходан лекар, јер је шеф санитета одреда са болницом био удаљен, а све више рањеника је тражило стручну негу.

³⁴ Исто, стр. 58.

Бура Мештеровић је имао велико искуство из шпанског грађанског рата, а пре рата је био лекар - хирург Војне морнарице Југословенске војске. О својим првим данима у 2. батал³⁸ону Посавског одреда др Бура Мештеровић у својим сећањима каже:

»Познавао сам један број другова. Видео сам праву партизанску војску, добро организовану, дисциплиновану. Болничарке сам брзо упознао. Уочио сам шта им недостаје од знања и на кратким курсевима покушао да то надокнаде. Превијао сам више лакших рањеника, прегледао болесне и изнемогле... Убрзо сам добио два тегика рањеника. Пренета су у село Врбовно, у једну сеоску кућу. Били су то Иво Трифуновић Сикирица, учитељ, борац Космајског одреда. Миладин га је познавао са партијског курса за учитеље који је био организован у Сијаринској Бањи 1940. Командант Миладин га је тешио и храбрио«.³⁸

Даље о сусрету Ива Трифуновића и Миладина Ивановића, у својим сећањима Ивановић бележи:

- Хвала, друже Миладине.

Изустио је - тихо. И тешко. И срдечно - дубоко срдечно. Осмјех се на једном крају његових усана у мали лук развукао. А онда, као да је терет с лећа свалио, уздахнуо је дубоко. Као да му дах нестаје, груди му се надимају све спорије, све ређе. Очи су му пуне мутне жеравице, као да су исплаконе. И као у ропцу ковитлају. И начас нестају и опет се ковитлају. И он јасно осјећа да живот од њега отиче. И да малаксава - све више.

- У глави ми се мути Миладине... једва те... назирем... једва... је...

Очи је у мене избуљио - мутно. Отворених уста дише - напорно. И све теже, све ређе, ређе. Мишићи му се на образима грче - болно. Као да га ледена струја у грудима дрмну, напрегну се, као да се отима. Грч га за груди стегну. И суза му је потекла - смртна. Онда се опусти - немоћни, читавим тијелом. Као да би хтио да закука - као да би хтио живот да покупи, уста му отворена зјапе. И очи је избуљио - безлично, разрогачено, укочено - пуне ужаса. Пуне страве. Пуне страха. Шибају као да би

³⁸ Изјава др Буре Мештеровића, дата аутору новембра 1982.

хтио да ме грди зашто му нијесам помогао, зашто га од путовања нијесам задржао.

- Ех шго ти је живот? Велики. И леп. Још да је човечнији и хуманији! А ето, он је мали. И ништаван - за час га нестане. А рат, као да је скројен животе само да гута. Ко га измисли о главу му се обео!

»Почивајте мирно у гробници тој...!«

Цвиљење и стењање жена пратило је Бурово погребно певање. И киша суза је лила. Жене су гласно закукале...

- Хајте, хајте жене - доста. Да није крви и жртава, не би се звао рат. Плач и јадиковка не помажу.³⁹

Иван је умро 27. септембра у кући Тихомира. Јављено је породици у село Лисовић, где је био учитељ. Пренели су га и сахранили на сеоском гробљу.

Други тешки рањеник је био Бранко Јосиповић, земљорадник из Сремчице, омладинац, борац Космајског одреда.⁴⁰ Рањен је 25. септембра у борби код Слагине. Рафал му је изрешетао ногу и сломио руку. Бура се одлучио за сечење руке. Рањеник се опирао:

- Како ћу орати, калемити, ратовати! - говорио је.

Најзад је пристао. У међувремену Бура је послао болничарку, обучену као сељанку, у Београд, код познатика хирурга Вјекослава Кузмина, и замолио га да дође у Врбовно да изврши једну хируршку интервенцију, пошто нема добре инструменте и наркозу. Кузмин је одбио позив и болничарку упутио хирургу Букурову. Овај је њој рекао:

- Ето вам лекар Зоговић, он се иначе у груди буса да је комуниста, па нека пође.

Бури се писмом извинио да не може доћи, јер је дежурни у болници. Послао му је две старе тестере за хируршку интервенцију и један хируршки нож, а средства за инфузију није.

Доведен је др Глигорије Филиповић,⁴¹ лекар из Степојевца. Видело се да страхују од Немаца. Бура му је ре-

³⁹ Миладин Ивановић, Београдски батаљон, стр. 36, 37.

⁴⁰ Бранко Јосиповић, рођен 1922, са болнидом Посавског одреда повукао се у Санцак, погинуо јуна 1943, у бици на Сутјесци

⁴¹ Др Глигорије Филиповић пребегао из Сремских Карловаца у Степојевац. Умро 1980. год.

као да пази како ће дати иаркозу. Сам ток операције описао је Миладин Ивановић. Он каже:

»Бранко је миришљаву течност удахнуо дубоко. Груди му се као мех надимају - све теже, све реће. У глави му се маглуштина заковитлава - све више. И мисли му се комешају - нејасно и све нејасније.

- Пуцао сам на Немце... и Недићевце... и... А како сад... у гангрени... пуцам... Хоће... руку... прогута пола живота. .. поједе... нећу! Нећу докторе... нећу... Лечим...

Онда му се у глави мутно као ноћ замутило. И ућутао је. А Буро је кидисао. Нож је у труло месо зарио. Рез је око рамена зјапио. И гњила крв је као поток потекла, смрад нас је као устајала баруштина запљуснула - гадљиво. А Буро ужурбано коље. Кад је нож у кост загребао, тестером је запилио. Она је као миш зашкргутала - оштро. Тврдо. И... кврц - тестера је пукла.

- Другу, брзо!

И опет је затестерисао. Као да камен реже тешко се задихао. Зној низ његово лице као из славине тече. И... кврц. И друга је тестера попустила и распукла се.

- О, мајку му, какве ми је тестере послао?! Нитков!

Кољеном је у обрезао Бранково раме притискао. А рукама његову руку натезао. И... кврц. У Вериној (Црвенчанин) руци комад човечјег тијела остаде. Она узневерено у то парче људског меса буљи. То рука?! Зар је то мотиком земљу копало? И пушком пуцало? Не, није то рука! То је - то је... И са страхопоштовањем је у земљу затрпала. А Буро, мокар као у врућици, по осакаћеном Бранковом рамену пинцетом чепрка. И жилице везује. И шије - полако, пажљиво».⁴²

Рањеник је спасен од гангрене и смрти. Наставио је, после излечења, и без леве руке да се бори до Сутјеске, где је погинуо.

У тој истој борби, код Слатине, рањен је у груди и десну бутину Марјан Маре Василић.⁴³ Ар Буро је из-

⁴² М. Ивановић, Београдски батаљон, стр. 37, 38.

⁴³ Марјан Маре Василић, рођен 1921, у Земуну, металски радник, члан КПЈ од 1940, после излечења ступио поново у Космајски одред у Радоњи, децембра 1941, а фебруара 1942. прелази у Београдски батаљон 1. пролетерске бригаде. Пуковник ЈНА у пензији.

вршио хируршку интервенцију. Све је прошло без тежих последица. Рањеник је остављен у болници ради зарастања ране.

Штаб 2. посавскот (београдског) батаљона, чим је обавештен о продору јачих немачких јединица према Степојевцу, организовао је евакуацију рањеника према болници Одред.

- Било је то 13. октобра - прича др Бура Мештеровић. »Добио сам пет коњских кола и један фијакер. Повео сам 18 рањеника и 4 болничарке: Борку Демић, Секу Вићентијевић, Милицу Николић и Лепу Марковић. Морали смо све брзо радити. Пуцало је са свих страна. Киша је падала. Добио сам и један вод партизана са Добривојем Цекићем, замеником команданта батаљона и водником Јелићем, да нас прате до села Миличинеце. Према Дражевцу надиру Немци. Убијају народ. Скренуо сам ка реци Пештан. Немци тешко ранише кочијаша. Један рањеник је умро од стреса. Шок. Упорно нас прати и киша куршума и немачки бацачи. Вичем болничарки: 'Силази, Лепа са кола!' А она ми одговара: 'Ти си наредио да седим поред рањеника'. Имала је 15 година и круто је схватала сваку реч наредбе. Једва смо избегли непријатељску потеру. Прешли смо Пештан, Колубару, пругу и друм Обреновац-Уб. Видим сељак оре, мир. У Милорцима разваљен мост. У Црвеној Јабуци певају Цигани. Наши су још у Убу. Сусретнемо делове 1. посавског батаљона и рекоше нам да је и Команда одреда у Миличинеци. Преноћили смо у предграђу Уба у кући Алексића. Ту је било богато имање и велика кућа повратника из Америке. Безбедно. Одморили смо се и 15. октобра стигли у Миличинецу где је моја сестра др Јулка већ организовала болницу Посавског одреда, али су примали рањенике и из суседних одреда.⁴⁴

Болница у Миличинеци је нарасла на 32 рањеника. Међу њима и тешких, непокретних. Јудита Аларгић је била задужена за политички рад у болници, а управник болнице и шеф санитета одреда и даље је остала др Јулка Мештеровић Панитић. Јудита је требало да брине о снабдевању рањеника храном преко Народноослободи-

⁴⁴ Изјава др Буре Мештеровића, дата аутору 1982.

лачког одбора и о политичком и културно-просветном раду са рањеницима и болничким особљем. Једног дана Коча Поповић је дошао да обиђе болницу. Детаљно се интересовао за стање у болници, а са лекарима и болничаркама разговарао о ситуацији на терену. Све их је познавао. У једном тренутку Коча је у шаљивом тону прекорио другарице:

- Ко вам је, Борка, прописао ту униформу са панталонама?

- Хладно је, па смо саме замолиле да нам се у радионици сашије.

- Кога сте питале?

- А кога си ти, Кочо, питао кад си пустио бркове, - одбрусила је исто тако шаљивим тоном Борка, која се са Кочом позивала из Шпаније, где је била борац и болничарка.

Настао је смех.

Осамнаестог октобра болница је добила наређење да крене према Поћути и Вујиновачи. Рањеници су утоварени на 25 воловских кола и колона је кренула преко брда. Пут је био раскопан и блатњав. Падала је киша са суснежицом, одмицало се споро. Тај покрет је описала у свом дневнику др Јулка Мештеровић. Она каже:

»Из густих облака киша је уједначено лила. Идемо блатњавим путем за колоном од 20 кола, коњаника и пешака. Евакуишемо наше рањенике преко Става за Поћуту, јер нам нема опстанка у Посавини и Тамнави. Ово су брдски крајеви, па имамо више волова него коња који вуку кола са рањеницима. Тежак, каљав пут у одмаклој јесени. Идемо сатима по киши која уједначено ромиња. Обукла сам свој кожни капут, који су ми послали Коча и Бора после ослобођења Уба... Поред шкрипе точкова и дахтања волова повремено се чује и пригушен јаук или уздах тешког рањеника. Болничарке иду поред кола и из чутурица напајају жедне чајем и водом. Журим, али не могу да стигнем Мишу (др Миша Пантић, шеф санитета Ваљевског одреда). Блато отежава кретање. Окрећем се да погледам назад и уверих се да је моја болница постала гломазна.«⁴⁵

⁴⁵ Ј. Мештеровић, Лекарев дневник, стр. 64, 65.

Болница је етигла и сместила се у Поћути. Јулка је под једним дрветом угледала две младе девојке како перу завоје. Једна од њих је певала:

»Расти боре, више куће моје
да се пењем на висине твоје
да погледам преко Медведника
и да видим свога вереника... «.

Један рањеник, у пролазу, допунио је песму новим стиховима:

»Овце моје, чувајте се саме,
а ја одох сад у партизане«.

Сутрадан је у близини села вођена борба против Немаца. Пошто сви рањеници нису могли бити смештени у школи, било их је и у сеоској кући. Немци су искористили ноћ, провукли се кроз неповезан положај партизанских јединица и у свитање ушли у село.

О том нападу немачких војника Радмила Јовановић Кека је изјавила:

»На челу колоне кретало се око осамдесет коњаника, а за њима мотоциклисти. Пошто су веровали да у селу нема партизана, главнина је продужила да заузме положај, док су се појединци разилазили по кућама тражећи јаја и друге намирнице. За то време сам се налазила у једној усамљеној кући поред рањеника, чекајући да се Рајко Грчић врати са лекарем. Када сам угледала Немце, одсекле су ми се и ноге и руке. Шта сад? Јудита и ја смо брзо добиле неке старе хаљине од домаћице, обукле и са пиштољима у руци мобилисале кола, утовариле рањенике и заклоњеним споредним путићима избегле према Вујиновачи. Помогле су нам две храбре сељанке да спасемо рањенике и себе«.⁴⁶

После извлачења четири рањеника са Кеком и Јудитом, јединице Ваљевског одреда су протерале непријатеља. Главнина болнице у школи није се морала евакуисати.

Двадесетог октобра болница је стигла у Вујиновачу, а сутрадан продужила покрет преко Дебелог брда. Читала ју је из даљине ватра немачких митраљеза, и је била заштићена четама Ваљевског партизанског одреда.

⁴⁶ Изјава Радмиле Јовановић Кеке, дата аутору 1951. год.

У току ноћи рањеници су се одмарали на Дебелом брду. Сусрели су четнике, који су тих дана поштовали споразум потписан између Врховног штаба и њихове команде. Ипак, неки официри су претили »комунистима«. Познавали су др Мишу Пантића и тражили од њега да им да муницију. Миша је, после дужег размишљања, одлучио да им из бојне коморе да 1.000 метака, које су добили из Фабрике оружја из Ужица. Рекао им је да је »убеђен« да ће ту муницију употребити против окупатора. Они су нешто промуцали и са галамом и поклицима се изгубили у мраку.

Команда Посавског одреда је послала курира Управи болнице и сугерирала да се рањеници сместе на Пашиној Равни, с тим, да теже рањенике упуте у болницу у Ужице.

Двадесетчетвртог октобра болница је смештена на Пашиној Равни, у три кафане поред пута, а превијалиште у кући Протића. Ту је извршена тријажа рањеника. Одвојили су 23 најтежа за транспорт у Ужице. После већих тешкоћа, обезбеђена су воловска кола за превоз. Са Буrom Мештеровић су кренули тешки рањеници, Борка Демић, Сека Вићентијевић и неколико партизана ради обезбеђења. Преко Сече Реке и Косјерића, без икаквих тешкоћа, они су стигли у Ужице. Други део болнице је остао на Пашиној Равни. Све се у болници одвијало нормално. Међутим, то је кратко трајало. Искористивши одсуство борбених јединица четници су 31. октобра окружили болницу, извршили напад и разбили је. Срећом, стигла је 2. чета 3. тамнавског батаљона и успела преостале рањенике и особље да ослободи опасности.

Та чета, под командом Стевана Бороте, одмах после пада Уба упућена је да претресе брда око Ребеља, Јабланика и Повлена. Тих дана добила је наређење од Штаба одреда да испита како је обезбеђена одредска болница и да ли има тешкоћа у материјалу и исхрани. На Пашину Раван прво је стигла једна десетина која је сазнала од мештана да су четници заробили болницу. Брзо је обавештена Команда чете. Чета је убрзаним маршем стигла у село и опколила четнике у болници. Четници су отворили ватру. Извршен је јуриш бомбама. Четници су по-

чели да искачу кроз прозоре и беже. Погинула су два четника, а девет је рањено.

Лакше рањени четници су саслушани и пуштени да би обавестили Дражу Михаиловића какав су срамни чин извршили, како су опљачкали болницу и скрнавили рањенике и болничарке. Пет тежих четничких рањеника је задржано да се лече у болници Посавског одреда. Одмах затим болница је пресељена у Рогачицу, код Бајине Баште.

О тој борби 2. чете 3. тамнавског батаљона написана је репортажа у ужичкој »Борби«. Ево једног одломка:

»Са преосталим делом чете добили смо нов задатак. Разбојничке четничке банде нападе су и заробиле једну нашу болницу на Пашиној Равни. Тамо су заробљене наше другарице, заробљени су наши рањеници. Треба их ослободити.

И опет с песмом кренули смо у нову борбу. Сипала је јесења ледена киша. Кроз голет, кроз камењар путујемо већ неколико сати. Ледена киша претворила се у снег, у страшну планинску вејавицу. Али нас то не смета, ништа нас не може задржати. Поноћ је. У стрељачком строју опкољавамо зграду у којој се налазе бандити са нашим заробљеним друговима. Приметили су нас. Зазвиждаше први метци. Наш одговор је био паклена ватра из свих орућа. Бандити су били збуњени. Видимо их како полуобучени искачу кроз прозоре. Али ватра наших митраљеза их достиже. Један по један остају по каљавом друму. Један наш друг је пао. Бандити беже према висовима, у шумарке. Сустижемо их, неке заробљавамо. Дрхте збуњени и заплашени. За непун сат борбе »јуначка« банда била је разбијена. Три мртва, два рањена, осам заробљених. Ми смо изгубили једног младог храброг друга. Другарице су на послу. Превијају како наше тако и непријатељске рањенике. Радост и одушевљење. Срдачни стисци руку. Другови, партизани, спасиоци наши. Да не стигосте ноћас сутра би нас било неколико стрељаних! После дугог и тешког марша који траје скоро цео дан очекујемо да ћемо ипак макар један дан бити у миру. Али мира нема«. ⁴⁷

11. 1941.

Овај догађај остао је у упечатљивом сећању болничарке Наде Марковић. Она ће, више година касније, испричати:

- Никада нећу заборавити те издајнике. Као нека страшила су упали у болницу. Знала сам да смо ми поштовали споразум који је постигнут са њима, али сам читала »Борбу« и видела да убијају наше, а да не желе да нападају Немце. Рачунала сам да нису сви такви. Деловали су као дивљаци и почели су да псују, да питају за др Јулку, шамарали су, тукли... Од Шиље (Бранислав Атанацковић) су тражили да се одрекне партизана и комуниста и да пође са њима. Тукли су га и мучили, поцепали завоје и рану повредили. Он их је одбио са пркосом и оштрим протестом. Милесу су хтели да одведу на Равну Гору. Спасила је кафеџијина жена. Разграбили су платно, текстил и храну из магацина. Нашли су лонце са медом и зарили брадате главе да лижу мед. Појели су сланину и пршуте. Када су их наши опколили они су тражили заклон иза рањеника које су мучили и млатили. Лаки рањеници су почели да им отимају пушке. Почели су да јаучу и да беже куд је ко стигао. Оставили су своје рањенике. Ми смо их лечили, а нисмо их малтретирали».⁴⁸

У Рогачицу су пристизали рањеници дела Посавског одреда на сектору Пецке. Сеоска коњска и воловска кола су их довозила. О томе је др Јулка Мештеровић забележила:

»12. новембар 1941. превила сам Посавце који су рањени при бомбардовању Пецке. Они ми причају да је много наших погинуло у борбама при повлачењу из Посавине, Тамнаве и Ваљевског краја... «.⁴⁹

У ову болницу, са рањеним Посавцима из Пецке, дошао је и Филип Кљајић Фића, члан Главног штаба НОП одреда за Србију. Био је рањен у плућа и задњи део врата (пршљенови су остали неповређени). »У болницу је стигао блед, малаксао, једва се држао на коњу».⁵⁰

Дванаестог новембра од гас-гангрене умрла су четири рањеника'која су дошла из Пецке и сахрањени на мес-

⁴⁸ Изјава Наде Марковић, дата аутору, 1951.

⁴⁹ Ј. Мештеровић, Лекарев дневник, стр. 75.

⁵⁰ Исто, стр. 76.

ном гробљу. Том приликом, од њих се дирљивим говором оспростила Милеса Станојловић. На гробовима су остали крстови и црвене звезде петокраке.

Ускоро су удружене непријатељске снаге почеле да врше снажан и организован притисак на слободну територију и ка Чачку и Ужицу. Због тога је Врховни штаб наредио да се све болнице евакуишу на Златибор. С тим у вези, 20. новембра је позвана у Ужице и др Јулка Пантић Мештеровић. Њој су др Гојко Николиш и др Дејан Поповић саопштили да са Надом Марковић крене на Златибор и да припреми хотел и виле за смештај рањеника, а да др Бура Мештеровић организује евакуацију рањеника из Рогачице за Ужице и на Златибор. Два дана касније 22. новембра, Јулка је са Надом и још једним бројем жена, ужичанки, отпочела уређивање просторија за смештај рањеника на Палисаду и у Краљевој Води (сада Партизанске Воде) на Златибору.

Око 40 рањеника из Рогачице, из јединица Посавског одреда, пребачено је тих дана на Златибор сеоским колима и камионима. На Златибор је стигла и група рањеника из 2. посавског (београдског) батаљона, транспортована у Ужице преко Горњег Милановца. Међу њима су били: Милорад Бркић Ицин, Милутин Ераковић, Божићар Гајић, Мирко Миловановић и Жикица Стефановић.

ПОЈАВА ЧЕТНИКА У ПОСАВИНИ И ТАМНАВИ

У међувремену, док су јединице Посавског партизанског одреда биле заузете акцијама на комуникацијама, борбама против немачких трупа и чишћењем села од жандара, реакција је у Посавини и Тамнави почела да се организује и припрема терен за образовање контрареволуционарних четничких јединица. Већ у августу 1941. прве групе четника почеле су да вршљају по овом терену. У почетку то су били четници познатог колаборационисте војводе Косте Војиновића Пећанца. О њима се до тада мало знало. Они се готово нису видели и нису имали неког јачег утицаја. Дању и ноћу су пијанчили и играли карте. Сељаци су морали да их хране. У прво време

није долазило до сукоба између четника и партизана. Чим би чули да су партизани у близини, четници би побегли ближе немачкој војсци.

Када је Посавски партизански одред почео на целој својој територији да изводи акције већег обима почели су се и у овом крају појављивати и неки четнички официри са Равне Горе. Да се они тамо налазе прочуло се и пре него што су по селима почели своју пропаганду о томе како »још није време за борбу против окупатора«. Краљеви официри, који су се налазили под командом пуковника Драже Михаиловића, чим су уочили опасност за позиције југословенске буржоазије и оних политичких партија и странака које су стајале иза њих, ступили су прво у политичку, а касније војну акцију. Због успеха партизанских јединица, узнемирене и заплашене њима, четничке вође су брзо и живо почеле да раде на војној организацији четништва. Кренули су у села и почели формирати четничке одреде, при чему су све способне људе уписивали у мобилизацијске спискове и саопштавали им ратни распоред. Претили су силом онима који се не би одазивали позиву на мобилизацију, а поготову онима који су отишли у партизанске јединице. Одлазак у партизане квалификовали су као издају краља и отаџбине и заклетве коју су њима положили.

Деветнаестог августа 1941, док је 2. чета Посавског одреда водила борбу против Немаца на Аубоком код Умке, у шуми званој Јасеново, у близини Јасенка, појавила се једна група четника, од око 15 људи.⁵¹ Мештанима су испричали да су дошли са Равне Горе да пописују људе за четнике, а да ће бити позвани у јединице »када буде време«. Када су чули да на терену има партизана и да су добро наоружани, четници су се изгубили говорећи: »Овде се пуца и гори ватра, а боље је добро јести, пити и чекати«. Отишли су, а да нису ни ступали у контакт са партизанима.

На терену 1. посавског батаљона није било четника све до краја октобра 1941. године. Четници Косте Пећанца су се легално организовали у Обреновцу и припрема-

⁵¹ Извештај штаба Посавског НОП одреда од 28. 08. 1941: Зборник том I, књ. к, стр. 95.

ли за борбу против партизана заједно са Немцима и недићевцима. У другој половини октобра упадали су удружени у поједина села, а после повлачења партизана започели су терор по селима и успостављање власти окупатора и Недића. Тих дана и ту су се појавили четници Драже Михаиловића, који су, за разлику од Пећанцевих, настојали да сакрију своју дволичну улогу и сарадњу са окупатором и Недићем. Аописник »Новог времена« из Обреновца 21. октобра 1941. године пише да су »сви нови добровољци у великој борби, коју ће кроз дан-два да поведу против неразумних комунистичких банди«. . . »положили свечану заклетву«, и да су »овом свечаном чину присуствовали срески начелници г. Аобросав Пантелић, председник Обреновачке општине г. Радосав Чалић, сви општински одборници, почасна чета српског оружаног одреда и један одред Драже Михаиловића на челу са поручником г. Добривојем Илићем«.³²

У срезу тамнавском, где у почетку устанка, такође, нису постојали четници ни Косте Пећанца ни Драже Михаиловића, први су ступили у четнике Живојин Савић и његова два сина, родом из Гвозденовића. Они су отишли у Боговаћу код четничког команданта који је сам себи доделио титулу и звучно звање - војвода Каменица. Будимир Босиљчић из Бањана, наредник, пилот бивше југословенске краљевске војске и Бурђевић из Рукладе, пришли су четницима Драже Михаиловића. Касније се тај број ширио. У селима Гвозденовићи, Врховина, Бајевац и Непричава почели су илегално позивати људе да се уписују у четнике. Одазвало се по пет-шест сељака. Пошто су добили четничке легитимације наређено им је да иду кући и чекају позив »кад дође време«. Док су вршили попис, четници су у разговору истицали:

- Ми смо прави борци за народно ослобођење. Имамо везу са Краљем Петром и владом Душана Симовића у Лондону. Ми нећемо нападати Немце; они ће нас штитити. То је тактика. Легитимације чувајте, јер када Немци одјуре партизане оне ће вам требати.

У то време поједини четнички емисари су користили слободну територију Посавине и Тамнаве за ширење своје
52 Ново време, 22. 10. 1941.

јих идеја. На другој страни, Штаб Посавског одреда и све команде чета и батаљона организовали су разговоре са борцима и људима по селима о томе ко су непријатељи партизана. Објашњавано је да су непријатељи: немачки, италијански, мађарски и бугарски фашисти, јер су окупирани Југославију, недићеви одреди, жандари, власт, јер служе окупатору; четници Косте Пећанца, јер су се јавно изјаснили да штите Немце, одреди Димитрија Љотића, чија се малобројна странка још пре рата определила за фашистичку идеологију и подршку Хитлеру и сви други који су имали обелодањен или скривен савез са окупатором.

Четници Драже Михаиловића нису сврставани у непријатеље народноослободилачке борбе, иако су неке њихове акције и поступци били непријатељски. Руководство народноослободилачког покрета у Србији улагало је велике напоре да увери руководство покрета Драже Михаиловића да и четници треба да ступе у борбу против окупатора. Али, било је очигледно да равнорорски штаб не жели слати своје одреде у оружани сукоб са окупатором. Он је, углавном, упорно одбијао да пође у отворену оружану борбу против освајача. Средином августа 1941. у разговорима између партизанских и четничких команданата на Равној Гори, представници ослободилачког покрета успели су да се само усмено договоре са Дражиним штабом да се партизани и четници неће узajамно нападати и да свака страна задржава слободу акција. Михаиловић је изјавио да ће се његови војни одреди придружити оружаном борби против Хитлероваца у тренутку кад процене да је дошло време за акцију.

Војно-политичко руководство НОП-а је настојало да за ослободилачку борбу придобије што више поштених родољуба. У вези с тим Покрајински комитет КПЈ за Србију је 12. августа 1941. упутио писмо Окружном комитету КПЈ Шабац, чија је копија упућена и Штабу Посавског партизанског одреда, у коме се каже:

»Водите рачуна о акцији четника, разних официра и људима окупљеним око њих. Сваки наш контакт с њима добро ће доћи. Непријатељ већ покушава да и њих увуче У поход на наше снаге. Стога их морамо придобити за за-

једничке акције још одмах или бар неутралисати у датом моменту. Код преговора са нашим евентуалним савезницима (четницима) треба се позивати на постигнути савез између СССР-а и Енглеске. Све друге разлике засада оставите по страни».⁵³

Већина партизанских бораца је знала да четници Драже Михаиловића желе повратак краља и монархије и обнову пређашњег друштвеног уређења. Упознати су били и са напорима Главног штаба Србије и Врховног штаба НОП одреда Југославије о преговорима на Равној Гори.

Четничка тактика чекања није била бојазан од окупаторских репресалија, већ одређен политички став, који је договорен између британске и избегличке југословенске краљевске владе. То је била стратегија и тактика Дражиног штаба на Равној Гори.

Руководство народноослободилачког покрета Србије и Југославије имало је више разговора и преговора са штабом Араже Михаиловића и с њим лично, као и са штабовима појединих четничких одреда. Аошло је и до потписивања споразума између нашег Врховног штаба и Команде четничких одреда у Брајићима, 26. октобра 1941. који је јавно читан у четничким и партизанским јединицама. Међутим, четници су прекршили тај споразум. Аража је лично одобравао убијање партизанских рањеника, болничарки и виђених комуниста. Врховни штаб НОП одреда Југославије имао је низ доказа о свему томе. И пошто није било никаквих реалних изгледа за даље спровођење тог споразума, 4. новембра 1941. објавио је своје саопштење са потпуном документацијом. У том саопштењу, уз остало, се каже:

»Врховни штаб партизанских одреда је, већ сутрадан по овом споразуму показао своју чврсту решеност да га спроведе у дело. Пуштени су на слободу сви четници који су из разних разлога били оправдано хапшени од стране партизанских војних власти; Пожеги је уступљено 5.000 кг жита иако је Ужице коме је ово жито било намењено било у нестацији; а Штабу четника на Равној Гори испоручено је одмах 500 пушака и 24.000 пушчаних

⁵³ *Зборник*, том I, књ. 1, стр. 37, 38.

метака... Међутим, иуковник г. Михаиловић и његова Команда накнадно су отказали овај споразум. Истовремено, четници су повукли своје трупе из опсаде Краљева и упутили их на партизане, претећи да ће тако учинити и на свим другим местима... Народно-ослободилачки партизански одреди пружају зато братску руку сарадње свим поштеним четницима, свим онима који неће да буду оружје непријатеља и који желе само часну и доследну борбу за слободу народа. Они позивају све родољубе да чврсто збију своје редове, да заједно с њима даду отпор свима петоклонашима и издајцима, и тако допринесу победи праведне ствари нашег народа».⁵⁴

У међувремену је и Штаб Посавског партизанског одреда водио преговоре са четницима, чије је седиште било у Лајковцу и Обреновцу. Дошли су са другог терена. Радило се о размени заробљеника. Самозвани четнички »војвода« Каменица, командант Љишког четничког одреда је, по директиви Немаца и Недића, на разне начине настојао да разбије партизанске јединице. У Штабу одреда се знало да до сарадње с четницима неће доћи, али су хтели и писмено да им ставе на знање да не ваља то што раде и што заробљене партизане предају Немцима, а партизани заробљене четнике пуштају кућама.

Ево извода из једног писма Штаба Љишког четничког одреда упућеног Штабу Посавског партизанског одреда 5. октобра 1941. године, из кога се види сва подлост, подмуклост и дволичност команданта тог четничког одреда, иначе команданта четничке команде места у немачко-недићевском гарнизону Лајковац:

»Наш одред четника који је био у Обреновцу није имао задатак да напада на партизане већ да пренесе животне намирнице за становништво овог краја, јер је исто без тих намирница остало благодарећи вашем ослободилачком рату - борби... Што се тиче нашег уласка у Обреновац нама није било потребно одобрење ничије јер се то одобрење налази у нашем оружју, те је према томе без основа ваше тврђење да је за наш улазак у Обреновац требало одобрење или знање Немаца, Недићеваца или ма кога другог. Ординарна је лаж, а и жалосно да ви мо-

⁵⁴ Борба, 7. 11. 1941.

жете да верујете да је ма и јадаи наш четник отишао у Обреновац да се придружи издајницима у борби противу партизана, а вама ако таква обавештења служе за акцију онда сте отерали и сувише далеко што ће се све свршити жалосно и по вас и по један добар део нашега народа, што ви као 'ослободиоци' не би смели да дозволите. Легитимације које ми издајемо долазе у руке само добрих и поштених четника... те је према томе о легитимацијама излишно ма шта даље говорити. Ваше тврђење да ви 'вадите кестење из ватре' за нас је нејасно за чији сте рачун почели вадити кестење, јер ми вас никада и ни једним поводом нисмо навели на такав рад па и данас не тражимо да за нас други ради а ми да седимо...

Ми желимо братску сарадњу са свима пријатељима нашега народа ако та сарадња има за циљ пуну слободу наше напаћене отаџбине. Ако сте пријатељи овога напаћенога српскога народа, ако му желите донети слободу, знајте да му ту слободу могу донети само прави Срби... Светла је прошлост четника и ми нећемо никада дозволити да се та прошлост упрља јер четници никада и ни једнога дана кроз целу своју прошлост нису служили непријатељу већ само своме народу по цену највећих жртава... Ми ћемо моћи и умети да заштитимо наш народ од свакога онога ко жели и ради на његовоме уништењу... Не желимо братоубилачки рат, не желимо проливање ни једне једине капи невине српске крви, па вас и овога пута позивамо да се том задатку и ви посветите, а то ћете моћи учинити само ако заједно са нама братски раме уз раме поћете, а у моменту када питање рата реше силе братске Русије и Енглеске приступите сарадњи на унутрашњем уређењу земље... Ми вас позивамо и хмолимо да не дајете повода окупатору да наш народ уништава, јер ћемо ми морати тај народ узети у заштиту. Што до данас нисмо учинили једини је разлог у томе што смо веровали да ће се то од извесних разумети као братски гест а не никако као наша слабост... Са вашом акцијом на нашем рејону престаните и ступите са нама на посао спасавања српства на чему ћемо вам ми бити захвални као и цео наш народ, а ако ви то не желите онда ћемо ми сами морати и моћи да то учинимо. ^

55 Архив ВИИ, к. 70, ПО 4, бр. рег. 1/10.

Ево и делова из другог писма тог четничког команданта који се налазио у немачком гарнизону, у коме су Немци, 27. октобра 1941, диктирали текст писма:

»Четници овога Одрета нису добили наређење да ступају са вама у отворену борбу, него само да чувају народ и његову имовину од напада без обзира са чије би стране тај напад уследио, с тим да у случају оружаног напада њих, имају одмах и без икаквог предомишљаја употребити оружје са којим располажу.

Најенергичније тражимо да нам по примитку овога дописа одмах пустите на слободу нашега Буљевића, који је заиста ишао к вама ради преговора. Буљевића очекујемо овде до сутра у 12 часова. Ако га у томе времену не пустите, тј. до тога времена не буде овде у Штабу, сматраћемо да је стрељан од вас и сви ваши људи, који се налазе овде код нас биће одмах стрељани. У исто време биће издато наређење свима четницима не само овога Одрета него и других одрета на које се овај Одред наслања, да одмах ступе са вама у отворену борбу која неће престати пре уништења једне стране а у којој ћете борби ви свакако извући дебљи крај, у што немојте сумњати, јер је на нашој страни моћ (Немци - прим. аутора), јер је на нашој страни правда, јер је на нашој страни Бог а Бог чува Србију!!!«⁵⁶

Четници су заиста испунили обећање: један број заробљених партизана су стрељали, а један део су упутили у Обреновац и по повлачењу јединица Посавског партизанског одрета, пустили их кућама уз захтев да им служе или да им не ометају акције. На другој страни Штаб Посавског партизанског одрета ослободио је заробљене четнике, а официр Буљевић је остао по својој вољи у 2. чети 3. тамнавског батаљона, али је и он после неколико дана побегао.

Средином октобра делови 3. тамнавског батаљона су дошли у додир са деловима 4. ваљевског четничког одреда Драже Михаиловића и започели преговоре о сарадњи, у којима су учествовали Штаб четничког одрета и Штаб Посавског партизанског одрета. Крајем октобра

⁵⁶ Исто, к. 70, ПО 5, бр. рег. 1/10.

Штаб Посавског одреда понудио је следећи предлог текста споразума:

»Предлог писменог споразума између штаба 4. ваљевског четничког одреда Југословенске војске и Штаба Посавског народноослободилачког партизанског одреда.

Немоћни да угуше ни најзверскијим терором својих и домаћих банди растући народни устанак, фашистички разбојници улажу све веће напоре да изнутра разрију и разбију борбено јединство српског народа. Преко својих слугу, петоколонаша, преношењем лажних гласова о 'неделима' народне војске, фашистички крволоци, пљачкаши и паликуће покушавају да искористе сваку прилику, сваки најмањи спор или неспоразум, да постигну раздор између појединих одреда југословенске војске и партизанских јединица.

Једини одговор на ове паклене покушаје окупатора и издајника јесте: још чвршће јединство свих родољуба и целокупног народа у борби за ослобођење, најпотпунија сарадња и борбено јединство свих поштених четника и партизана.

У том циљу и да се постојање двеју војних организација не би могло искористити за избегавање дужности према народној борби, а у духу и оквиру споразума закљученог између Главног штаба четничких одреда југословенске војске и Врховног штаба народноослободилачких одреда Југославије, штаб 4. ваљевског четничког одреда југословенске војске и Штаб Посавског народноослободилачког партизанског одреда закључују следећи писмени споразум.

1. Обавезују се да ће заједничким силама, по јединственом плану и споразуму, водити борбу против зликовачких немачких банди.

2. Обавезују се да ће заједничким силама, по јединственом плану и споразуму, водити борбу против свих издајничких банди (Недића, Пећанца, Каменице и др.).

3. Образује се квалитетна комисија од 4 члана, и то: два представника 4. ваљевског четничког одреда југословенске војске и два члана Посавског народноослободилачког партизанског одреда. Улога и задатак комисије јесте: да испита и реши све спорове који би могли искр-

снуги између ове две организације као и између четника и партизана.

4. Свака од ових двеју организација обавезује се да ће евентуалне бегунце из друге организације са понесеним оружјем, муницијом и осталом војничком опремом предати овој другој.

5. Приликом позивања и потписивања новог људства, оставиће се потпуна слобода опредељења једној или другој од ових двеју организација».⁵⁷

Било је прецизирано када и где је требало споразум да се потпише. Међутим, до тога није дошло. Штаб Посавског одреда је обавештен усмено, преко курира, да споразум не може бити потписан«... јер Главна команда са Равне Горе то не одобрава». У ствари, до споразума није ни могло доћи јер је Дража Михаиловић отишао у село Дивце (код Ваљева), где се 11. новембра 1941. састао са пуковником Когартом, капетаном Матлом и другим немачким официрима и тражио оружје за заједничку борбу против партизана.⁵⁸

За то време, крајем октобра и почетком новембра, међу људима Посавине и Тамнаве настала је подела у расподелењима. Окупатор је вешто протурао своје вести о напредовању према Москви и Лењинграду, а четници Косте Пећанца и Недићевци по селима су делили летке Недићевог говора. Тај издајник је упозоравао и претио:

»Зар нисте могли са милион бајонета, са хиљадама топова да сачувате земљу, а сада мислите са неколико пушака да отерате окупатора, који је победио све војске Европе? Зар верујете да ће шака безумних пљачкаша и паликућа, и голорука раја коју они терају са собом, ма шта моћи да учини против многобројних дивизија које долазе са авионима, борним колима, топовима, бацачима пламена и бацачима мина? Да ли те је безумље потпуно залудило и ослепило, несрећни Српски народе?

... И зато те у име српства позивам: устај, брани своје огњиште од комунистичких пљачкаша, разбојника и одметника од Бога и власти, од породице и друштва, од цркве и вере. Знај да је ово света борба за одбрану

⁵⁷ Архив ВИИ, док. бр. 416.

⁵⁸ *Србија у рату и револуцији 1941-1945*, Београд, 1976, стр. 156.

Србије и срива. Са оружјем или без њега удри и уништавај црвене бандите где их стигнеш, јер ћеш само тако наћи спас. Ако и паднеш у тој борби, спашћеш свој дом, спашћеш своју децу, спашћеш српски народ.

Бог нека је с тобом, јер он чува Србију, и моји одреди, који ти хитају у помоћ. Сврстај се у њихове редове, ради твога спаса и спаса твоје деце, мили мој српски сељачки народе.

Ево, браћо, то вам је мој одговор на ваша писма и ваша питања и то вам је мој народни поздрав.⁵⁹

Народ је забринуто испраћао повлачење партизана пред најездом окупатора и удружених помагача. Осећао је свакодневне претње смрћу и дела казних експедиција, као и долазак кишовите јесени и зиме. Настојао је да преживи, али се и надао повратку партизана. Немци и Недић настојали су да представе партизана као комунисте који не верују у Бога и немају шта да изгубе, а четници су мобилисали сељаке. Многи поштени људи, на разне начине, избегавали су одлазак у четнике. Ипак, у сваком селу се нашло оних који су подлегли пропаганди и ступили у редове четника да »бране своје село од паљевина и смрти којих неће бити, ако не буде партизана«. Неки сиромашнији сељаци ступили су у четнике због обећаних плата, одеће и исхране, а добар део због страха или убеђења »да ће лакше преживети страхоте рата«.

59 Ново време, 13. 10. 1941.